

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

กรอบแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดและทฤษฎีที่ผู้ศึกษาเห็นว่าเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับหัวข้อการศึกษาครั้งนี้และสามารถใช้เป็นกรอบให้กับการศึกษาครั้งนี้มีอยู่ด้วยกันสองกรอบแนวคิด คือ

1. แนวความคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม
2. แนวความคิดเกี่ยวกับความเชื่อและพุทธศาสนา

จะขอนำมาพรรณนาโดยสังเขป และในตอนท้ายจะได้สรุปรวมเป็นกรอบสำหรับการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ด้วย

1. แนวความคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม (CONCEPT OF PARTICIPATION)

แนวความคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม นั้น นับว่าเป็นแนวความคิดที่สำคัญ และเป็นที่น่าสนใจของนักวิชาการต่าง ๆ โดยการนำแนวความคิดนี้ไปใช้ในงานการศึกษาด้านการพัฒนาชนบทและพัฒนาทางการเมือง โดยการมีส่วนร่วมทางการเมือง อย่างไรก็ตามแนวความคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนไม่ได้มีใช้เฉพาะทางด้านการเมือง และการพัฒนาชนบทเท่านั้น แต่ครอบคลุมไปถึงทุกส่วนของวิถีชีวิตอีกด้วย (ชัยอนันต์ สมุทวิณิชย์, 2527: 29) ไม่ว่าจะเป็นพัฒนาทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม หรือในด้านอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นระดับนานาชาติ ระดับชาติ ระดับท้องถิ่น และระดับชุมชน (ฉลาดชาย รมิตานนท์, 2527: 117) และคำว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนก็ยังเป็นคำที่ไม่อาจให้คำจำกัดความอย่างกว้างขวางแบบครอบจักรวาลได้ง่าย ๆ ทั้งนี้เพราะเรายังมีประสบการณ์น้อยมากในเรื่องนี้ (ฉลาดชาย รมิตานนท์, 2527: 127)

สำหรับในงานศึกษาครั้งนี้ จะใช้แนวความคิดการมีส่วนร่วมที่ได้มีผู้ให้ความหมายเงื่อนไข รูปแบบ ตลอดจนลักษณะของการมีส่วนร่วม ดังนี้คือ

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527: 183) ได้กล่าวว่า การมีส่วนร่วมเกิดจากแนวความคิดสำคัญ 3 ประการคือ

1. ความสนใจและห่วงกังวลร่วมกัน ซึ่งเกิดจากความสนใจ และความห่วงกังวลส่วนบุคคล ซึ่งบังเอิญพ้องต้องกัน กลายเป็นความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกันของส่วนรวม
2. ความเต็มใจและความไม่พึงพอใจร่วมกัน ที่มีต่อสถานการณ์ที่เป็นอยู่นั้น ผลักดันให้มุ่งไปสู่การรวมกลุ่ม วางแผน และลงมือกระทำการร่วมกัน
3. การตกลงใจร่วมกันที่จะเปลี่ยนแปลงกลุ่ม หรือชุมชนไปในทิศทางที่พึงปรารถนา การตัดสินใจร่วมกันนี้จะต้องรุนแรงมากพอที่จะทำให้เกิดความริเริ่มกระทำการ ที่สนองตอบความเห็นชอบของคนส่วนใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมนั้น

นอกจากนี้ การมีส่วนร่วมยังอาจเกิดจากแนวความคิดอื่น ๆ เช่น

1. อำนาจบังคับที่เกิดจากบุคคลที่มีอำนาจเหนือกว่า ทำให้ประชาชนถูกบีบบังคับให้มีส่วนร่วมในการกระทำการต่าง ๆ เช่น บีบบังคับให้ทำงานเยี่ยงทาส
2. ความเกรงใจที่มีต่อบุคคลที่เคารพนับถือ หรือมีเกียรติยศตำแหน่ง ทำให้ประชาชนเกิดความเกรงใจที่จะมีส่วนร่วมด้วย ทั้ง ๆ ที่ยังไม่มีความศรัทธาหรือความเต็มใจอย่างเต็มเปี่ยมที่จะกระทำ เช่น ผู้ใหญ่ออกปากขอแรง ผู้น้อยก็ช่วยแรง
3. ความศรัทธาที่มีต่อความเชื่อถือบุคคลสำคัญ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การลงแขก การบำเพ็ญประโยชน์ การสร้างโบสถ์วิหาร

ความหมายของการมีส่วนร่วม การมีส่วนร่วม หมายถึง การเกี่ยวข้องทางจิตใจ และอารมณ์ของบุคคลหนึ่ง ในสถานการณ์ซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นเหตุเร้าใจให้กระทำการให้บรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้น กับทั้งทำให้เกิดความรู้สึกร่วมรับผิดชอบกับกลุ่มดังกล่าวด้วย

จากนัยความหมายดังกล่าว การมีส่วนร่วมจึงประกอบด้วยปัจจัย 3 ประการคือ

1. การเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจและอารมณ์ เป็นการเกี่ยวข้องทั้งตัว (SELF) ไม่ใช่เฉพาะเพียงแต่เกี่ยวข้องด้านกำลังกายหรือทักษะ กล่าวคือ ผู้มีส่วนร่วมจะมีส่วนเกี่ยวข้องทางจิต (EGO-INVOLVED) ไม่เพียงแต่เฉพาะด้านการทำงาน (TASK-INVOLVED)

2. การกระทำทำให้ เมื่อผู้มีส่วนได้บังเกิดความเกี่ยวข้องกับด้านจิตใจและอารมณ์ แล้ว ก็เท่ากับเปิดโอกาสให้เราได้แสดงความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ กระทำการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่ม โดยเหตุนี้การมีส่วนร่วมจึงเป็นมากกว่าการยินยอม (CONSENT) ที่จะกระทำตามคำสั่ง ซึ่งเป็นการกระทำโดยปราศจากการยินยอมพร้อมใจ และความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ การมีส่วนร่วมจึงเป็นความสัมพันธ์ทางอารมณ์ และจิตใจแบบ "บุคคลวิถี" คือมีการติดต่อสื่อสาร ทั้งไปและกลับ ระหว่างบุคคลนั้นและกลุ่ม

3. การร่วมรับผิดชอบ เมื่อเกิดการเกี่ยวข้องกับด้านจิตใจ อารมณ์ และได้กระทำการให้แก่สถานการณ์กลุ่มนั้นแล้ว ผู้มีส่วนร่วมจะเกิดความรู้สึกร่วมรับผิดชอบกับกลุ่มนั้นด้วย เพราะการมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการทางสังคมที่บุคคลเข้าไปเกี่ยวข้องกับ (SELF-INVOLVED) กับกลุ่ม และต้องการเห็นผลสำเร็จของการทำงานนั้นด้วย จึงเกิดความรู้สึกรับผิดชอบกับกลุ่ม

โดยสรุปแล้ว อาจกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า

การมีส่วนร่วม = ความร่วมมือ ร่วมใจ + การประสานงาน + ความรับผิดชอบ

ความร่วมมือร่วมใจ หมายถึง ความตั้งใจของบุคคลที่จะมาทำงานร่วมกันเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่ม

การประสานงาน หมายถึง ห่วงเวลาและลำดับเหตุการณ์ที่มีประสิทธิภาพในการทำกิจกรรม หรืองาน

ความรับผิดชอบ หมายถึง ความรู้สึกผูกพันในการกระทำงาน และในการทำให้
เชื่อถือไว้วางใจ

ดังนั้น การมีส่วนร่วมจึงอาจหมายถึง การทำงานร่วมกับกลุ่มเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ด้วยความตั้งใจ (ความร่วมมือร่วมใจ) โดยกระทำการงานดังกล่าวในห้วงเวลาและลำดับเหตุการณ์ที่ทรงประสิทธิภาพ คือ ถูกจังหวะ และเหมาะสม (การประสานงาน) กับทั้งกระทำการงานดังกล่าวด้วยความรู้สึกผูกพันให้ประจักษ์ว่า เชื่อถือไว้ใจได้ (ความรับผิดชอบ)

โดยนัยดังกล่าวนี้ การมีส่วนร่วมจึงเป็นหัวใจของการเสริมสร้างพลังการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มอีกด้วย

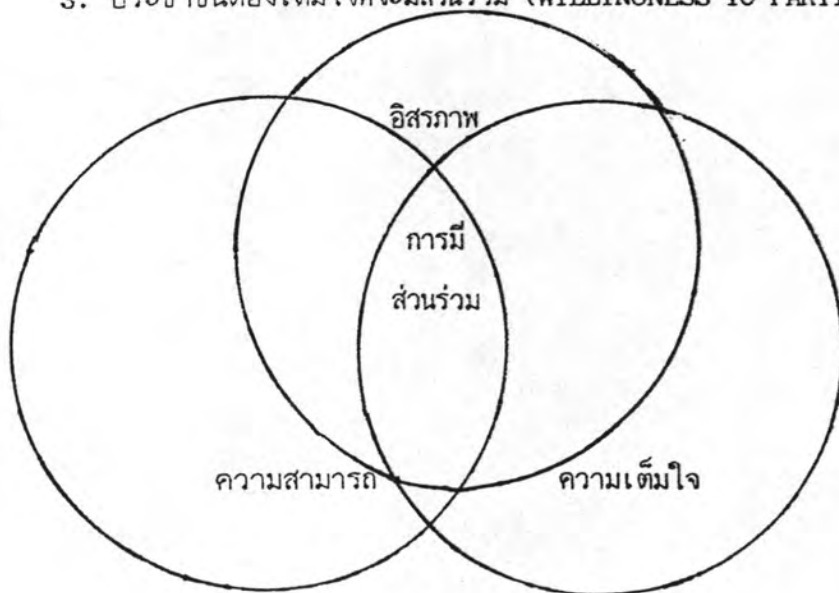
นอกจากนี้แล้ว การมีส่วนร่วมยังเป็นวิธีการที่ทรงประสิทธิภาพในการเสริมสร้างและสนับสนุนการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนา เพราะการมีส่วนร่วมทำให้ผู้เกี่ยวข้อง หรือผู้มีส่วนร่วม เข้าใจสถานการณ์และอุทิศตนมากยิ่งขึ้น เพื่อการเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนานั้น

การมีส่วนร่วมยังเป็นกระบวนการปรับปรุงการทำงาน หรือกิจกรรมของกลุ่มให้ดียิ่งขึ้นไปอีก

เงื่อนไขของการมีส่วนร่วม (CONDITIONS FOR PARTICIPATION)

จากกรอบแนวคิดดังกล่าวข้างต้น ชี้ให้เห็นว่า การที่ประชาชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ นั้น จะต้องมียุ่เงื่อนไขสำคัญอย่างน้อย 3 ประการ ดังนี้

1. ประชาชนต้องมีอิสรภาพที่จะมีส่วนร่วม (FREEDOM TO PARTICIPATE)
2. ประชาชนต้องสามารถที่จะมีส่วนร่วม (ABILITY TO PARTICIPATE)
3. ประชาชนต้องเต็มใจที่จะมีส่วนร่วม (WILLINGNESS TO PARTICIPATE)

นอกจากเงื่อนไขสำคัญ 3 ประการดังกล่าวแล้ว ความสำเร็จของการมีส่วนร่วมยังขึ้นอยู่กับเงื่อนไขต่อไปนี้

1. ประชาชนต้องมีเวลาที่จะมีส่วนร่วม ก่อนเริ่มกิจกรรมการมีส่วนร่วมไม่เหมาะสมในสถานการณ์ฉุกเฉิน
2. ประชาชนต้องไม่เสียเงินทองค่าใช้จ่ายในการมีส่วนร่วมมากเกินไป เขาประเมินค่าผลตอบแทนที่จะได้รับ
3. ประชาชนต้องมีความสนใจที่สัมพันธ์สอดคล้องกับการมีส่วนร่วมนั้น
4. ประชาชนต้องสามารถสื่อสารรู้เรื่องกันทั้ง 2 ฝ่าย
5. ประชาชนต้องไม่รู้สึกระทกกระเทือนต่อตำแหน่งหน้าที่ หรือสถานภาพทางสังคมหากจะมีส่วนร่วม

ความสำเร็จของการมีส่วนร่วม จากที่กล่าวมาข้างต้นนั้น เป็นการชี้ให้เห็นถึงแนวคิดที่ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วม ความหมายของการมีส่วนร่วม แต่สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ ความสำเร็จของการมีส่วนร่วมนั้นขึ้นอยู่กับ

1. ลักษณะของชุมชน ว่ามีลักษณะของชุมชนเมืองหรือชุมชนชนบท เหตุที่ลักษณะของชุมชนมีผลต่อความสำเร็จของการมีส่วนร่วมนั้นก็เนื่องจากว่า หากชุมชนใดมีลักษณะของชุมชนเมือง ก็จะทำให้การมีส่วนร่วมเป็นไปได้น้อย เนื่องจากวิถีชีวิตของคนในเขตชุมชนเมืองโดยเฉพาะกรุงเทพมหานครนั้นมีการแข่งขันสูง ทั้งในแง่การประกอบอาชีพและการดำรงชีวิต ทำให้ไม่มีเวลาพอที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมพุทธศาสนา รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชนในเขตเมืองนั้น วัดมีบทบาทน้อยมากไม่เหมือนวัดในเขตชนบท ซึ่งนอกจากจะทำหน้าที่ในทางศาสนาแล้ว ยังทำหน้าที่อื่น ๆ ในสังคมด้วย เช่น เป็นสถานสงเคราะห์ผู้ยากไร้ เป็นสถานพยาบาล เป็นแหล่งจัดงานบันเทิงรื่นเริง ความแตกต่างของลักษณะชุมชนระหว่างเมืองกับชนบทจึงมีผลต่อความสำเร็จของการมีส่วนร่วมในกิจกรรมพุทธศาสนา

2. ลักษณะทางประชากรและสังคมของประชาชน เหตุที่ลักษณะทางประชากรและสังคมมีผลต่อความสำเร็จของการมีส่วนร่วมก็เนื่องจาก ประชาชนที่มีลักษณะทางประชากรและสังคม อันได้แก่ เพศ ระดับชั้นปีของนักศึกษา ฐานะทางเศรษฐกิจ อาชีพ และระดับการศึกษาที่แตกต่างกันนั้น จะมีทัศนคติและพฤติกรรมที่แตกต่างกันด้วย อันจะส่งผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางพุทธศาสนาด้วย ยกตัวอย่างเช่น ความแตกต่างทางด้านเพศนั้น จะพบว่า

เพศหญิงจะมีทัศนคติที่เห็นชอบด้วยกับพุทธศาสนามากกว่าเพศชาย รวมทั้งสภาพจิตใจที่อ่อนไหวกว่าชาย ทำให้ต้องหาทางที่พึงพิงทางใจมากกว่าผู้ชาย ผู้หญิงจึงน่าที่จะมีส่วนร่วมในกิจกรรมพุทธศาสนา มากกว่าเพศชาย ส่วนระดับชั้นปีก็เช่นกัน นักศึกษาที่ศึกษาอยู่ในชั้นปีต้น ๆ อันได้แก่ ชั้นปีที่ 1 และชั้นปีที่ 2 นั้น กำลังอยู่ในช่วงวัยรุ่นตอนต้น มีความสนใจในเรื่องคล้าย ๆ กัน และคบเพื่อนเพศเดียวกัน ไม่สนใจสิ่งที่เป็นปรัชญา ซึ่งแตกต่างกับนักศึกษาที่ศึกษาอยู่ในชั้นปีสูงคือ ชั้นปีที่ 3 และชั้นปีที่ 4 ที่สนใจสิ่งรอบตัวต่าง ๆ มีความคิดในเชิงปรัชญาชีวิต หาลึกลับเหนียวจิตใจในยามเกิดวิกฤติ ทำให้มีความสนใจในพุทธศาสนา มากกว่านักศึกษาที่ศึกษาอยู่ในชั้นต่ำ

ส่วนนักศึกษาที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสูงนั้น ก็มักจะมีส่วนร่วมในพุทธศาสนาน้อยกว่า นักศึกษาที่มีฐานะทางเศรษฐกิจต่ำ ทั้งนี้เพราะ คนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจส่วนใหญ่ มักจะมีระดับการศึกษาที่ดีด้วย หรือกลับกันคนที่มีการศึกษาดีก็มักจะมีรายได้ดีด้วย และนอกจากนี้คนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี มักจะเป็นคนที่มีเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ มีความเชื่อมั่นในตัวเองสูง สามารถดำเนินการทางเศรษฐกิจจนสำเร็จ เพราะฉะนั้นจึงให้ความสำคัญกับศาสนา น้อย เพราะเขาเชื่อมั่นในตัวเอง สำหรับอาชีพของบิดาหรือมารดา ก็มีส่วนสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในความสนใจในกิจกรรมพุทธศาสนา มากกว่านักศึกษาที่มีบิดาหรือมารดาประกอบอาชีพอื่น ที่ไม่ต้องใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ รวมทั้งนักศึกษาที่มีบิดาหรือมารดาที่มีระดับการศึกษาสูงก็เช่นกัน คนที่มีระดับการศึกษาสูง จะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางพุทธศาสนาน้อยกว่าคนที่มีการศึกษาต่ำ เพราะคนที่มีการศึกษาสูงจะมีความเชื่อในสิ่งที่อธิบายได้ด้วยเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ ในขณะที่ศาสนานั้น เป็นระบบความเชื่อหนึ่งที่ไม่สามารถอธิบายได้ด้วยเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ ทำให้คนที่มีการศึกษาสูงนั้น ไม่สนใจในกิจกรรมพุทธศาสนา

2. แนวความคิดเกี่ยวกับความเชื่อและศาสนา

ศาสนาส่วนใหญ่ในโลกนี้ ล้วนแต่เกิดจากความเชื่อ ความเคารพ ความอ่อนน้อม และความจงรักภักดีต่อองค์พระศาสดา หรือต่อพระเจ้า ผู้เป็นต้นกำเนิดของศาสนาทั้งนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ศาสนาประเภทเทวนิยมจะขาดความเชื่อดังกล่าวนี้ไม่ได้ เพราะถ้าปราศจากความเชื่อ ความภักดี เป็นต้น แล้ว ศาสนาก็จะสูญสิ้นและหมดความหมายไปทันที นอกจากนี้คานิยามของคำว่า "ศาสนา" ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (พ.ศ. 2493) ได้บัญญัติไว้ว่า ศาสนา คือ

"ลัทธิความเชื่อของมนุษย์ อันมีหลักคือการแสดงกำเนิดและความสิ้นสุดของโลก เป็นต้น เป็นไปในฝ่ายปรมาตม์ประการหนึ่ง แสดงหลักธรรมเกี่ยวกับบุญบาปอันเป็นไปในฝ่ายศีลธรรมประการหนึ่ง พร้อมทั้งทางกระทำตามความความเห็นหรือตามคำสั่งในความเชื่อถืออัน"

จากคำนิยามคำว่า "ศาสนา" ที่ได้กล่าวมาข้างต้น พอที่จะสรุปได้ว่า "ศาสนา" คือ ระบบความเชื่อหนึ่ง โดยในที่นี้จะกล่าวถึงระบบความเชื่อและพุทธศาสนาโดยละเอียดต่อไป โดยเริ่มจากแนวความคิดเกี่ยวกับความเชื่อก่อน แล้วตามด้วยแนวความคิดเกี่ยวกับพุทธศาสนา ดังนี้

2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับความเชื่อ

สังคมทุกสังคมมีความเชื่อในสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ไม่รูปแบบใดก็รูปแบบหนึ่ง ความเชื่อทางศาสนาก็เช่นกัน เป็นส่วนประกอบที่สำคัญมากของวัฒนธรรมของแต่ละสังคม เพราะเป็นตัวกำหนดขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่าง รวมทั้งเป็นตัวกำหนดกิจกรรมของสมาชิกของสังคมด้วย ดังนั้นการที่จะนำแนวความคิดเกี่ยวกับความเชื่อมาใช้ในการศึกษาครั้งนี้จึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับความหมาย ประเภท และผลของความเชื่อตามลำดับ ดังนี้

ความหมายของความเชื่อ ความเชื่ออันเป็นปรากฏการณ์ทางจิตประเภทหนึ่ง ซึ่งปรากฏการณ์นั้นสามารถแสดงออกโดยอาการอย่างหนึ่งอย่างใดได้ ในการให้ความหมาย ความเชื่อ ได้มีผู้ให้ความหมายไว้ในรูปต่าง ๆ กัน ดังนี้ (บุญลือ วันทายนต์, 2529: 322-323)

1. ความเชื่อเป็นภาวะหรือนิสัย อันเป็นปรากฏการณ์ทางจิตใจของมนุษย์ อย่างหนึ่งที่มีความไว้วางใจหรือไว้นือเชื่อใจ โดยหมดความเคลงเคลงสงสัย หรือการคาดหมายที่แน่นอนที่มีต่อบุคคลบางคนหรือบางสิ่งบางอย่าง

2. เป็นเรื่องของการมีความเชื่อมั่นต่อความจริง โดยการเห็นประจักษ์ แจ่มแจ้งหรือปรากฏตามความเป็นจริงบางประการเกี่ยวกับความแท้จริง

3. ความเชื่ออันจัดเป็นการได้รับความเชื่อถือซึ่งได้แก่ ลัทธิหรือตัวความเชื่อถือเอง อันเป็นที่ยึดถือโดยการยอมรับของกลุ่ม

4. ความเชื่อ หมายถึง ศรัทธา ความเชื่อถือ ความเลื่อมใส (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2503) ความเชื่อเกิดจากความกลัวและความไม่รู้เป็นเหตุและความเชื่อ ก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดศาสนาในสังคมมนุษย์สมัยโบราณ อย่างไรก็ตามแม้ปัจจุบันนี้วิทยาศาสตร์เจริญก้าวหน้าไปมาก แต่มนุษย์ก็ยังมีพฤติกรรมแสดงออกทางความเชื่อกันในชีวิตประจำวัน

ลักษณะความเชื่อ ความเชื่อเป็นปรากฏการณ์ทางจิตประเภทหนึ่งซึ่งปรากฏแก่ทุกคนในสังคม ความเชื่อเป็นทัศนคติประเภทหนึ่งซึ่งมีอิทธิพลต่อบุคคลในการสนองตอบต่อสิ่งต่าง ๆ หรือสภาพการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ความเชื่อนอกจากจะมีลักษณะดังกล่าวแล้วยังมีลักษณะอื่นอีก ดังนี้ (บุญลือ วันทายนต์, 2529: 321)

1. ความเชื่อ เป็นการยอมรับความรู้แจ่มแจ้งในบางสิ่งว่าเป็นความจริง อันแสดงถึงความเชื่ออย่างหนึ่งที่ขึ้นอยู่กับศรัทธา
2. พิธีกรรม เป็นการแสดงออกอันเนื่องมาจากผลแห่งความเชื่อถือ จัดเป็นอาการแห่งการจัดบริการทางศาสนา

ประเภทของความเชื่อ

ได้มีการแยกแยะประเภทของความเชื่อไว้หลายความคิดด้วยกัน ทางพุทธศาสนากล่าวถึงความเชื่อว่ามี 4 อย่างคือ (สัญญา สัญญาวิวัฒน์ และปวิณี จิตวิวัฒนา, 2526: 15-16)

1. กรรมศรัทธา เชื่อกรรม
 2. วิบากกรรม เชื่อผลกรรม
 3. กัมมัสดตาศรัทธา เชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตน
 4. ตถาคตโพธิศรัทธา ความเชื่อในความรู้ของพระคตาคล (คือพระพุทธเจ้า)
- บางแห่งแบ่งความเชื่อออกเป็น 2 ประเภทคือ
1. ความเชื่อทั่ว ๆ ไป หรือความเชื่อธรรมดา (BELIEF) เช่น เชื่อว่ามีนรกสวรรค์ เทวดา เชื่อเรื่องความฝัน
 2. ความเชื่อที่แฝงไว้ด้วยความกลัว หรือความเชื่อทางวิทยาศาสตร์ หรือกล่าวอีกแบบหนึ่งว่า
 1. ความเชื่อที่มีเหตุผล
 2. ความเชื่อที่ขาดเหตุผล
- ความเชื่อดังกล่าวนี้นางแห่งแยกแยะเป็นความเชื่อย่อย ๆ ได้ถึง 12 พวกคือ
1. ความเชื่อเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ
 2. ความเชื่อเกี่ยวกับยากกลางบ้าน
 3. ความเชื่อเกี่ยวกับโชคลาง

4. ความเชื่อเกี่ยวกับฤกษ์ยาม นิมิตร ผัน
5. ความเชื่อทางไสยศาสตร์
6. ความเชื่อลักษณะของคนและสัตว์
7. ความเชื่ออันเนื่องมาแต่ศาสนา
8. ความเชื่อเกี่ยวกับการทำมาหากิน และอาชีพ
9. ความเชื่อเกี่ยวกับประเพณี
10. ความเชื่อเรื่องเคล็ดและการแก้เคล็ด
11. ความเชื่อเกี่ยวกับ นรก สวรรค์ชาติ ภพ
12. ความเชื่อเกี่ยวกับ เลขดี วันดี วันร้าย เป็นต้น

เป็นที่ทราบกันดีว่าศาสนานั้นเป็นเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อ (DURKHIEM, 1925: 12-13) และได้มีผู้แบ่งประเภทของความเชื่อออกเป็นหลายรูปแบบ ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นแล้ว แต่สำหรับงานการศึกษาครั้งนี้ จะแบ่งรูปแบบความเชื่อในศาสนาออกเป็น 2 รูปแบบ คือ (สมบูรณ์ สุขสำราญ, 2533: 18)

1. ความเชื่อในศาสนาพุทธตามหลักพระคัมภีร์ (DOCTRINAL BUDDHISM) ซึ่งเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางพุทธศาสนา เช่น พระไตรปิฎก พระสูตร ต่าง ๆ เป็นต้น
2. ความเชื่อในพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน (POPULAR BUDDHISM) หมายถึง ฝ่ายที่เชื่อถือหลักคำสอนของพุทธศาสนาที่ได้ผสมผสานกับความเชื่อ หรือศาสนาอย่างอื่น เช่น ความเชื่อภูติ ผี ปีศาจ และศาสนาพราหมณ์ เป็นต้น จนผู้ถือปฏิบัติไม่สามารถแยกออกได้ว่า ส่วนใดเป็นหลักคำสอนที่มาจากพุทธศาสนาจริงๆ และส่วนใดที่ไม่ใช่ ซึ่งในที่นี้ ได้แก่ การเคารพนับถือรูปเคารพอื่น ๆ เช่น ศาลเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว อนุสาวรีย์กรมหลวงสงขลานครินทร์ การดูดวง และการพกเครื่องรางของขลัง เป็นต้น

ปัจจัยที่ก่อให้เกิดความเชื่อ ความเชื่อทางศาสนานั้นขึ้นอยู่กับปัจจัย 2 ประการ

1. ศรัทธา เป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล และปัญญา เป็นตัวการสำคัญ จัดเป็นความเชื่อที่มนุษย์เห็นแจ้งประจักษ์ตามจริง และเป็นความสมัครใจของแต่ละบุคคล
2. ความจงรักภักดี เป็นความเชื่อที่อยู่เหนือศรัทธามากกว่าเห็นแจ้งประจักษ์ตามความเป็นจริง ไม่เกี่ยวกับเหตุผล แต่เป็นความเชื่อที่ยอมอยู่ภายใต้อำนาจของสิ่งนั้น ๆ

ผลของความเชื่อ

ความเชื่อเป็นพื้นฐานให้เกิดการกระทำต่าง ๆ ทั้งด้านดี ด้านร้าย คนโบราณจึงสร้างศรัทธาให้เกิดแก่ลูกหลาน เช่น ความเชื่อในเรื่องภูติผีว่ามีอิทธิฤทธิ์ที่จะบันดาลความสุขสวัสดิ์มาให้ และหากทำให้ผีโกรธก็จะนำความทุกข์ยากลำบากมาให้ด้วย เมื่อมีการพูดและการบูชากราบไหว้ บวงสรวงสม่า เสมอก็ปลุกความเชื่อให้ลึกลงไปในส่วนลึกของแต่ละคนจนไม่สามารถถอดถอนได้ เมื่อความเชื่อมีเต็มที่แล้วจะทำการที่คนต้องการมากขึ้นกว่าเดิม ความเชื่อนับเป็นพื้นฐานแห่งการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ประโยชน์ของความเชื่อ จึงทำให้บุคคลที่เชื่อมีลักษณะต่าง ๆ ดังนี้คือ

1. ความเชื่อทำให้เกิดความมั่นใจ
2. ความเชื่อทำให้เกิดพลัง
3. ความเชื่อทำให้เกิดการสร้างสรรค์
4. ความเชื่อทำให้เกิดความสามัคคี
5. ความเชื่อทำให้เกิดรูปธรรม (คือเกิดรูปเป็นสัญลักษณ์อย่างใดอย่างหนึ่งขึ้น)
6. ความเชื่อทำให้เกิดปัญญา
7. ความเชื่อทำให้เกิดการนับถือศาสนาได้อย่างมั่นคง
8. ความเชื่อทำให้เกิดฤทธิ์ทางใจ

ในทางตรงกันข้ามหากความเชื่อนั้นเป็นความมกมายไม่ใช่วิจารณ์ญาณ คือเชื่อตามความบอกเล่าของบรรพบุรุษ โดยมีได้พิจารณาไตร่ตรองหาเหตุผล ก็ทำให้เกิดผลเสียแก่ชุมชนสังคม โดยเฉพาะในการพัฒนาประเทศ เพราะนอกจากจะไม่ให้ความร่วมมือแล้ว ยังกระทำการต่อต้านอีกด้วย (สัญญา สัญญาวิวัฒน์ และปัทมา ฐิตวิวัฒนา, 2526: 16)

2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับศาสนา ศาสนามีความสำคัญต่อสังคมมนุษย์เป็นสิ่งที่มีความแต่ยุคคึกคักบรรพคึกกับสังคมมนุษย์ เป็นเครื่องเชิดชูบำรุงจิตใจของมนุษย์ให้เกิดความกล้าหาญ เป็นเครื่องควบคุมจิตใจของมนุษย์ให้เป็นไปด้วยดี สามารถแสดงออกทางพฤติกรรมที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในสังคม ซึ่งเรามักจะรู้จักว่า ศาสนาเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับสังคมและศาสนาเป็นของคนส่วนใหญ่ในสังคม

ในการกล่าวถึง กรอบแนวความคิดเกี่ยวกับศาสนานั้น ได้มีนักวิชาการกล่าวไว้ดังนี้คือ

อีมิล เดอร์ไทม์ (EMILE DURKHEIM) นักสังคมวิทยาเห็นว่า ศาสนานั้น เป็นเรื่องเกี่ยวกับระบบความเชื่อและการปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (THE SACRED) ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์เกิดความรู้สึกเคารพและยำเกรง ซึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาต่าง ๆ นั้นแท้ที่จริงก็คือ ขนบธรรมเนียม ค่านิยม หรือบรรทัดฐานของสังคม ซึ่งเป็นสิ่งที่อยู่นอกเหนือจากสิ่งที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของเรา โดยมีการจัดพิธีกรรมทางศาสนาขึ้นเพื่อทำให้สมาชิกในสังคมนั้นมีการยอมรับนับถือร่วมกัน ดังนั้น ศาสนาจึงเป็นเครื่องมือในการควบคุมทางสังคมอย่างหนึ่งในการที่จะช่วยสร้างเสถียรภาพให้แก่สังคม โดยการทำให้คนในสังคมนั้นยอมรับในค่านิยมและแบบแผนความประพฤติปฏิบัติร่วมกัน ศาสนาตามทัศนะของ เดอร์ไทม์ มีหน้าที่ในการช่วยสร้างความเป็นปึกแผ่นในสังคม (DURKHEIM, 1925: 12-13) ในหนังสือ THE ELEMENTARY FORMS OF RELIGIOUS LIFE ของ เดอร์ไทม์ นั้น ได้โยงความเชื่อทางศาสนาเข้ากับเรื่องโครงสร้างสังคม เดอร์ไทม์ ถือว่าสิ่งสำคัญก็คือ สังคมต้องมีพลังผนึกหรือยึดเหนี่ยว ดังนั้น จึงต้องมีการควบคุมทางสังคม ในกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมทางสังคมนั้น กฎหมายข้อบังคับก็ทำหน้าที่ควบคุมเพียงส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งที่จะช่วยทำหน้าที่ในการควบคุมสังคมก็คือ เรื่องของศาสนา โดย เดอร์ไทม์ ได้ทำการแบ่งสิ่งต่าง ๆ ในโลกออกเป็น 2 ส่วน (บุทร ศักดิ์เดชยนต์, ม.ป.ป.: 29) คือ

1. SACRED คือ ส่วนที่เกี่ยวกับศาสนา หรือความเชื่อที่เกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นเรื่องนามธรรม คือ สิ่งที่อยู่นอกเหนือธรรมชาติ วัตถุใด ๆ ก็ตามย่อมที่จะไม่มีลักษณะที่เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของตัวมันเอง แต่ขึ้นอยู่กับคนเราจะให้ความหมายแก่วัตถุนั้น ๆ ในฐานะที่เป็นวัตถุธรรมดาหรือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น เหล้าไวน์ในพิธีทางศาสนา ถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นสัญลักษณ์ของโลหิตของพระคริสต์ ในแง่นี้ย่อมไม่ใช่เครื่องดื่มธรรมดา กิจกรรมทางธรรมมิได้ทำเพื่อวัตถุประสงค์อื่น ๆ แต่กระทำเพื่อแสดงความนับถือบูชา

2. PROFANE เป็นเรื่องในชีวิตประจำวัน ในแง่ที่ทุกคนทำไปเพื่อผลประโยชน์ของตนเองไม่เกี่ยวกับของศาสนา

สังคมแต่ละสังคมมีการแบ่งแยกแตกต่างกันออกไป และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสังคมหนึ่งจะเป็นสิ่งธรรมดาในอีกสังคมหนึ่งก็ได้ ไม่มีการกำหนดตายตัวลงไปสำหรับในทุกสังคม DURKHEIM ได้ใช้ตัวอย่างจากพวกคนซึ่งอยู่ในทะเลทราย ในทวีปออสเตรเลียในการอธิบายถึงจุดเริ่มต้นของความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เนื่องจากสภาพท้องถิ่นเป็นทะเลทรายแห้งแล้ง อาหารการกินขาดแคลน ผู้คนจึงรวมกลุ่มเล็ก ๆ เพื่อช่วยกันหาอาหารและแบ่งปันกันอย่างทั่วถึง ชีวิตความเป็นอยู่โดยทั่วไปแร้นแค้นและน่าเบื่อหน่าย ชาวปากลุ่มนี้จึงมีความเชื่อว่า ตนเป็นลูกหลาน

ของสัตว์หรือพืชเฉพาะชนิดไปพร้อมทั้งยึดถือว่า สัตว์พืช ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของตนเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของกลุ่ม (TOTEM)

คนกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งอยู่ในบริเวณเดียวกันนี้จะนัดพบกันปีละครั้งเพื่อฉลองการที่ไม่ได้พบกันมานาน จะมีการเลี้ยงอาหารกันอย่างเต็มที่ หลังจากทีกินอาหารกันอย่างแรงแค้นมาแทบทั้งปี พืชสัตว์ที่เคยยึดถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (TOTEM) และมีข้อห้ามไม่ให้บริโภคในยามปกติก็จะได้รับการยกเว้นในโอกาสพิเศษนี้ ข้อห้ามอื่น ๆ เช่น ข้อห้ามการประพดีต่าง ๆ ก็ได้รับการยกเว้นเช่นเดียวกัน ทำให้การฉลองนี้เป็นโอกาสพิเศษมาก เพราะทุกคนมีอิสระเสรีไม่มีข้อห้ามใด ๆ อยู่ในสังคม ไม่ว่าจะในด้านความประพฤติหรือการบริโภค ประกอบกับความดีใจที่ได้พบญาติมิตรซึ่งห่างไกลกันไปเป็นเวลานาน ทำให้คนที่ร่วมฉลองนี้มีความสุข ที่มาของความสุขที่ได้รับนี้คือ สิ่งที่พระเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ก็คือ TOTEM นั้นเอง จะเห็นได้ว่า เดอร์ไฮม์ มองประเพณีทางศาสนาของคนในออสเตรเลียว่า มีประโยชน์ในการช่วยรวบรวมคนกลุ่มเล็ก ๆ หลาย ๆ กลุ่มให้อยู่เป็นกลุ่มเดียว ประเพณีนี้ทำให้กลุ่มหลาย ๆ กลุ่มมีความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะมีขนบธรรมเนียมประเพณีอันเดียวกันและพูดภาษาเดียวกัน ถึงแม้ว่าตลอดเวลาเกือบทั้งปีจะไม่ได้พบปะพูดจากันเลยก็ตาม

นอกจากนี้ เดอร์ไฮม์ ยังได้กล่าวว่า ส่วนประกอบของศาสนามี 2 ส่วนคือ ความเชื่อและการกระทำหรือพิธีกรรม ความเชื่อ คือ กฎเกณฑ์หรือคัมภีร์ต่าง ๆ ของศาสนา ในขณะที่การกระทำ ก็คือ พิธีกรรมทางศาสนา การจัดพิธีกรรมทางศาสนาขึ้นเพื่อทำให้สมาชิกในสังคมนั้นมีการยอมรับนับถือร่วมกัน ศาสนาจึงเป็นเครื่องมือในการควบคุมทางสังคมอย่างหนึ่งในการที่ช่วยสร้างเสถียรภาพให้แก่สังคม โดยทำให้คนในสังคมนั้นยอมรับในค่านิยม หรือแบบแผนความประพฤติปฏิบัติร่วมกัน ศาสนาตามทัศนะของเดอร์ไฮม์ จึงมีหน้าที่ในการช่วยสร้างความเป็นปึกแผ่นในสังคม เช่น ชนพื้นเมืองชาวออสเตรเลียกระจายเป็นกลุ่มเล็ก ๆ ตลอดเวลาเพื่อผลประโยชน์ในการหาอาหาร ดังนั้น จึงจำเป็นจะต้องมีการรวมตัวกันเป็นครั้งคราวเพื่อทำให้เกิดความเป็นระเบียบและความมั่นคงให้กับสังคม

เดอร์ไฮม์ ได้กล่าวถึง หน้าที่ของพิธีกรรมที่สำคัญไว้ 4 ประการ (ทิตยา สุวรรณะชญ, 1524: 99-100)

1. หน้าที่ในการเตรียมตัวและจัดวินัย (DISCIPLINARY AND PREPARATORY)

หน้าที่นี้จะเป็นส่วนที่พิธีกรรมของศาสนาจะหัดให้บุคคลมีระเบียบวินัย

ด้วยตนเอง เตรียมคนเพื่อชีวิตในสังคม

2. หน้าที่ในการยึดเหนี่ยวและผนึก เข้ากับสังคม (COHESIVE FUNCTION)

ศาสนาและพิธีกรรมจะทำหน้าที่ในอันที่จะสร้างความหมายของการที่มนุษย์ จำต้องอยู่ร่วมกัน มีอารมณ์และความรู้สึกทำนองเดียวกัน ตลอดจนการแสดงออกในแนวเดียวกัน เป็นการสร้างพลังในการรวมกลุ่มกัน

3. หน้าที่ในการผนวกและรื้อฟื้น (REVITALIZING FUNCTION)

ศาสนาและประเพณีจะทำหน้าที่ในการสร้างความยึดมั่น ในขนบธรรมเนียม ประเพณีในอดีตให้คงอยู่ในสังคมปัจจุบัน ซึ่งสิ่งเหล่านี้แสดงถึงสัญลักษณ์ของการเป็นกลุ่มสังคม

4. หน้าที่ในการสร้าง ความรู้สึกของคุณค่า และความสุขของการมีชีวิต

(EUPHOLIC FUNCTION)

พิธีกรรมทำให้ เกิดความสุขในการมีชีวิตร่วมกัน พร้อมทั้งลดความกดดัน หรือเศร้าโศกในจิตใจ ในกรณีที่กลุ่มสังคมจักต้องประสบกับภาวะวิกฤตต่าง ๆ เช่น การตาย หรือภัยต่าง ๆ พิธีกรรมทางศาสนาจะเป็น เครื่องชี้ว่า บุคคลที่ประสบเคราะห์กรรมนั้น มิใช่เป็นผู้เดียวที่ได้รับทุกข์ แต่กลุ่มสังคมก็มีส่วนในความทุกข์นั้น ตัวอย่างเช่น ประเพณีงานศพที่บรรดาญาติพี่น้อง เพื่อนฝูงของผู้ตายทั้งหมด และผู้มีชีวิตอยู่ก็จะมาร่วมในพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นการแสดงถึงการมีส่วนร่วมในทุกข์ มิใช่บุคคลเดียวเท่านั้น หรือในพิธีแต่งงานก็จะมีผู้มาแสดงความยินดีช่วยเหลือ สิ่งเหล่านี้ทำให้ผู้ที่เกี่ยวข้อง โดยตรงตระหนักในผลของการเป็นสมาชิกของสังคมนั้น

BRONISLOW MALINOWSKI (1942: 76-77) มุ่งอธิบายให้เห็นว่า การปฏิบัติในเรื่องเกี่ยวกับศาสนาและความเชื่อต่าง ๆ นั้น เป็นไปเพื่อสนองความต้องการในการดำรงชีวิตอยู่ของมนุษย์ในสังคม

มาลินนาวสกี ได้ทำการศึกษาชาวโทรโบรอันด์ (TROBRIAND) ซึ่งอยู่ในบริเวณเกาะนิวกินี พบว่า ชาวโทรโบรอันด์จะไม่ใช้ไสยศาสตร์เลย เมื่อออกทำการประมงตามชายฝั่งใกล้ ๆ ที่มีความปลอดภัย เพราะเขาเห็นว่าเครื่องมือ เครื่องใช้ และวิชาการที่มีอยู่นั้นเพียงพอต่อการดำเนินการและการให้ความปลอดภัย แต่คราวใด ที่พวกโทรโบรอันด์ต้องแล่นเรือไกลฝั่งออกไป อาจจะต้องเผชิญกับพายุหนักหรือความปั่นป่วนของท้องทะเล เครื่องมือ เครื่องใช้ และวิชาการที่มีอยู่อาจจะ ไม่สามารถคุ้มครองชีวิตพวกเขาได้ ก็จะทำให้เกิดความกระวนกระวายใจ ก็จะหันมาใช้วิธีการทางไสยศาสตร์ด้วยการใช้เวทย์มนต์คาถาและอื่น ๆ จึงเป็นไปเพื่อสร้างความอบอุ่นและระงับความกระวนกระวายใจด้วยในขณะเดียวกัน

จะเห็นได้ว่า มาลินนาวาสี ศึกษาศาสนาโดยมุ่งไปทำหน้าที่ของพิธีกรรมและลัทธิศาสนาต่าง ๆ เป็นสำคัญ แต่การมองเห็นหน้าที่ของมาลินนาวาสีนั้น จะหนักไปในทางด้านจิตวิทยามากกว่า เพราะเน้นที่ตัวบุคคล ซึ่งเน้นความต้องการของบุคคลแตกต่างกับเดอริไฮม์ ที่เน้นในด้านสังคมมากกว่าจิตใจและเน้นที่ตัวบุคคล ซึ่งเน้นหนักความต้องการของสังคมมากกว่าความต้องการของบุคคล

สถาบันทางศาสนา มีหน้าที่ในการสร้างความผูกพันระหว่างปัจเจกชนกับสังคม ช่วยสนับสนุนกำลังขวัญ เมื่อคนเผชิญกับความไม่แน่นอนและผิดหวัง และช่วยเสริมสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และช่วยสร้างเสถียรภาพของสังคมโดยการสนับสนุน ควบคุมทางสังคม สนับสนุนค่านิยมและเป้าหมายอันเป็นที่ยอมรับในสังคม และเป็นเครื่องมือในการเอาชนะการกระทำและการเป็นปฏิปักษ์ต่อสังคม

2.3 แนวความคิดเกี่ยวกับพุทธศาสนา ศาสนาพุทธนั้น เป็นศาสนาประจำชาติไทยมานานแล้วตั้งแต่อดีต ดังนั้น การที่จะศึกษาพุทธศาสนานั้น จึงจำเป็นต้องมีความรู้เรื่องภูมิหลัง ความหมาย องค์ประกอบ และหลักคำสอนของพุทธศาสนา ดังที่จะได้อธิบายตามลำดับดังนี้

ภูมิหลังของพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่บังเกิดขึ้นเมื่อ 2500 ปีเศษมาแล้ว บังเกิดขึ้นท่ามกลางความสับสนวุ่นวายภายในสังคมในชมพูทวีป ทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ และทางการเมือง พระราชาวรมุณี อธิบายว่า ในทางการเมืองนั้น เป็นช่วงที่มีการทำสงครามแผ่ขยายอำนาจออกไป ในบางรัฐมีสภาพตึงเครียดมาก ประชาชนถูกข่มเหงและมีชีวิตอยู่ด้วยความทุกข์ทรมาน ทางด้านสังคมนั้น คนในสังคมถูกแบ่งออกเป็น 4 วรรณะ โดยใช้ชาติกำเนิดเป็นเครื่องแบ่ง คนในแต่ละวรรณะมีสิทธิ์และฐานะทางสังคมแตกต่างกันไป สภาพความได้เปรียบเสียเปรียบและความเหลื่อมล้ำกันมากในสังคมก่อให้เกิดความทุกข์ลำเค็ญ จึงเป็นเหตุให้เจ้าชายสิทธัตถะ ซึ่งเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ ผู้ครองแคว้นสาकยะ คิดค้นหาทางที่จะช่วยดับความทุกข์โดยการได้จ้อออกบรรพชา จนในที่สุดได้ค้นพบทางแห่งความดับทุกข์ ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า (พระราชาวรมุณี, 2528: 38-39) จากภูมิหลังทำให้ทราบว่า พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นในสภาวะแวดล้อมที่มีปัญหามากประการ และผู้คนในสังคมมีความทุกข์ยาก วุ่นวายสับสน ดังนั้น จุดหมายหลักของพระพุทธศาสนาจึงเพื่อดับทุกข์ เพื่อให้เกิดการดำรงชีวิตมีทุกข์น้อยที่สุด คือ สามารถดับทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง ด้วยการทำความเข้าใจและปฏิบัติตามหลักอริยสัจ 4 ได้แก่

ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค หลักธรรมะในข้อนี้ได้ชี้ให้เห็นทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดังนี้ เป็นต้น

ความหมายของพระพุทธศาสนา ได้มีผู้ให้ความหมายเกี่ยวกับพุทธศาสนาไว้มากมาย แต่ในที่นี้จะนำมากล่าวไว้เพียง 2 ท่าน ดังนี้

มหาอำมาตย์ตรี พระยาภักตินฤเบศร์ (2520: 2-3) ได้กล่าวว่า พระพุทธศาสนา คือ คำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้น เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าที่พระสงฆ์ท่านได้ศึกษาเล่าเรียนจำไว้แล้วสอนกันต่อ ๆ มา คำสอนของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า ศาสนา ก็คือ พระธรรม อันได้แก่ ความดีความชอบ อันเป็นเครื่องทำใจของผู้ประพฤติตามให้ได้รับความสุข ไม่เป็นไปด้วยความเดือดร้อน สำหรับตนและคนอื่น ๆ

บุญมี แทนแก้ว (2513: 3-4) กล่าวว่า นอกจากพุทธศาสนาจะหมายถึง คำสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว ยังหมายถึง หลักความจริง ทั้งที่เป็นอริยสัจจะ และสมมุติสัจจะ ทั้งสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ และมีได้ทรงสอนไว้ด้วย ดังนั้น พุทธศาสนาจึงมีความหมายกว้าง

องค์ประกอบของพุทธศาสนา ได้มีผู้กล่าวถึง องค์ประกอบของพุทธศาสนา ไว้อย่างกว้างขวางมาก แต่ในที่นี้จะใช้ตามความคิดของ ชำนาญ นิสารัตน์ (2520: 2) ดังนี้

1. มีผู้ก่อตั้ง หรือมีพระศาสดาผู้ก่อตั้งศาสนา ผู้เป็นคนริเริ่มในการนำคำสอนไปเผยแพร่ เช่น พุทธศาสนามีพระพุทธเจ้าเป็นพระศาสดา เป็นต้น
2. มีหลักคำสอน เป็นหลักคำสอนที่มีเหตุผลสมควร สอนในเรื่อง คุณธรรม เช่น ในพุทธศาสนา มีธรรม และวินัยเป็นหลักคำสอน
3. มีสาวก คือ ผู้ปฏิบัติตามคำสอน เป็นผู้ฟัง เลื่อมใสในคำสอน และยึดถือปฏิบัติ เช่น ภิกษุในพุทธศาสนา
4. มีศาสนสถาน คือ วัด หรือโบสถ์ วิหาร เป็นต้น
5. มีพิธีกรรม หรือกิจกรรม ในแต่ละศาสนาต้องมีพิธีกรรมของตนเอง ในศาสนาพุทธก็มีพิธีกรรม เช่น พิธีบรรพชาอุปสมบท ทอดกฐิน หรือพิธีที่แสดงตนเป็นพุทธมามกะ

นอกจากนี้ ในหลักพุทธศาสนายังมีสิ่งที่สำคัญที่ถือว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา นั่นก็คือ พระรัตนตรัย อันได้แก่ (บุญมี แทนแก้ว, 2519: 7-10)

1. พระพุทธ หรือพระพุทธเจ้า นับเป็นองค์ประกอบสำคัญอันดับแรก ถ้าไม่มีพระศาสดา ก็ย่อมไม่มีพุทธศาสนาแน่นอน พระพุทธเจ้า ในที่นี้หมายถึง พระพุทธเจ้าในฐานะที่เป็นบุคคล แต่ทรงเป็นคนพิเศษกว่าคนธรรมดา

2. พระธรรม พระธรรมนับว่า เป็นส่วนประกอบสำคัญข้อหนึ่ง เป็นแก่นของศาสนา เป็นสิ่งที่พุทธศาสนิกชนทั่วไปศึกษาและปฏิบัติ

3. พระสงฆ์ องค์ประกอบที่สำคัญอย่างที่สองคือ พระสงฆ์ พระสงฆ์นั้นแบ่งเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

3.1 สมมุติสงฆ์ หมายถึง ผู้ที่ออกบวช ปฏิบัติปฏิบัติชอบตามแนวคำสอนของพระพุทธเจ้า แต่ยังไม่ได้รับบรรลुरुธรรมถึงขั้นเป็นพระอริยบุคคลขั้นใดขั้นหนึ่ง

3.2 อริยสงฆ์ หมายถึง ผู้ที่ปฏิบัติปฏิบัติชอบ ตามคำสอนของพระพุทธเจ้า จนได้รับบรรลุเป็นพระอริยบุคคล

หลักคำสอนของพุทธศาสนา หลักธรรม หรือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามีอยู่มากมายหลายหมวดหมู่ และมีชื่อแตกต่างกันไป เช่น หลักธรรมที่ว่าด้วยความจริงอันประเสริฐ เรียกว่า อริยสัจจ์ ซึ่งกล่าวถึงสภาวะธรรมชาติ อันเป็นเหตุที่เป็นที่มาของความทุกข์ ความดับทุกข์ และหนทางให้ดับทุกข์ หรือหลักธรรมที่สอนให้บุคคลสามารถครองชีวิตทางเศรษฐกิจให้ปราศจากความเดือดร้อนในชีวิตประจำวัน เรียกว่า ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ หรือธรรมที่เรียกว่า อิทธิบาท 4 ดังนี้ เป็นต้น แต่หากพิจารณาโดยรวมย่อแล้ว จะเห็นได้ว่าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามุ่งที่ (สมบุรณ์ สุขสำราญ, 2530: 23-24)

1. อธิบายถึงสภาวะธรรมชาติของชีวิต เช่น สรรพสิ่งเกิดขึ้นมาได้ อย่างไร คงอยู่ได้เพราะเหตุใด สาเหตุของความเสื่อมและการสลายเนื่องมาจากอะไร

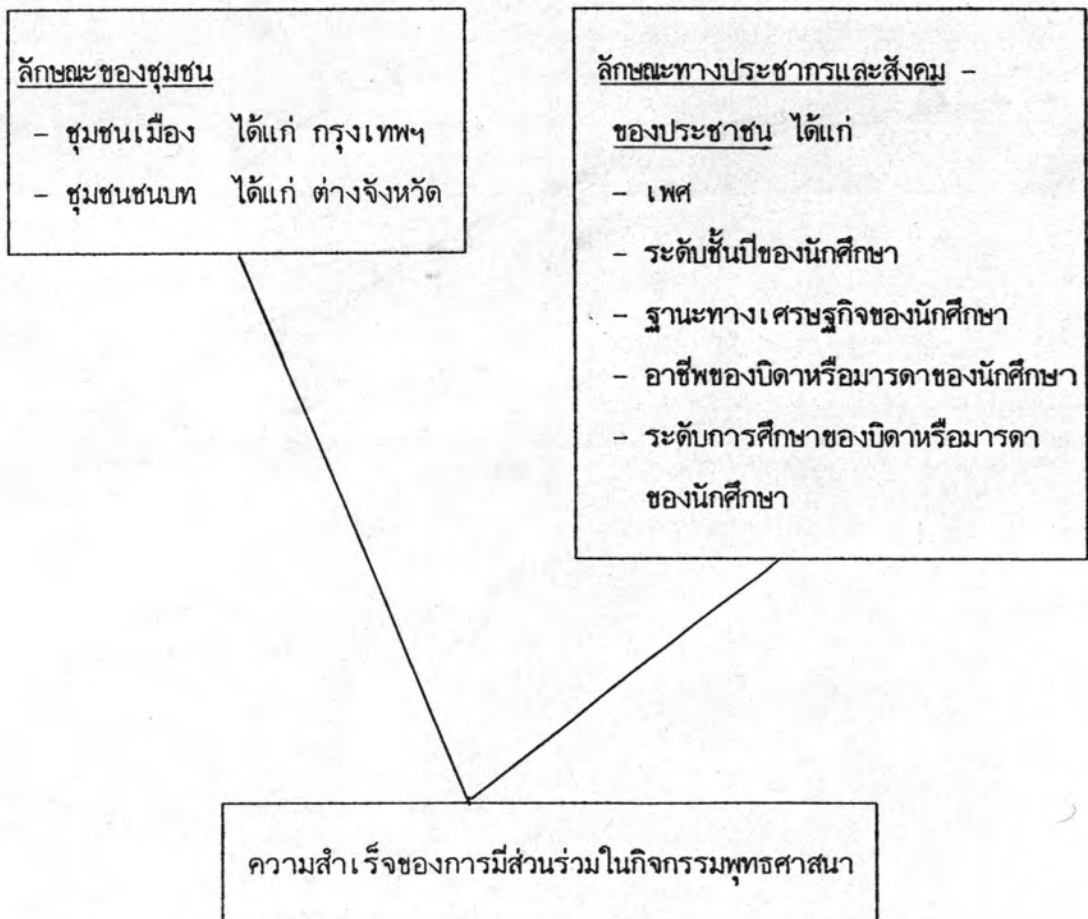
2. อธิบายและสอน ถึงวิธีการที่จะครองชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข สอดคล้องกับสภาวะธรรมชาติ การบรรเทาความทุกข์อันเกิดจากสภาวะนานาประการ เช่น การเจ็บ การ ผิดหวัง การประสบกับมรสุมชีวิตต่าง ๆ

3. อธิบายและสอน แนวทางการดำรงอยู่ร่วมกันของมนุษย์ในสังคม ตั้งแต่ระดับปัจเจกบุคคลจนถึงปวงชนทั้งปวงชนทั้งชาติและทั้งโลก เช่น เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลต่อบุคคล ความสัมพันธ์ในครอบครัว ความสัมพันธ์ของครอบครัวต่อครอบครัว ระหว่างครูกับศิษย์

4. อธิบายและแนะนำแนวทางที่จะนำหลักธรรมคำสอน ไปประยุกต์ใช้ในการดำรงชีวิตประจำวัน ตามลักษณะของปัญหา ตามระดับสติปัญญา และความประสงค์ของแต่ละบุคคล ดังนั้น ระดับคำสอนของพระพุทธศาสนาจึงมีหลายระดับ ทั้งที่เป็นสังฆธรรมเบื้องต้น เบื้องกลาง และเบื้องสูง มีทั้งส่วนที่เรียกว่า เป็นโลกียธรรม และโลกุตระธรรม เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะหลักธรรมต่าง ๆ จะมีชื่อใด อธิบายอย่างไร ก็ล้วนแต่สัมพันธ์ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งสิ้น

จากกรอบแนวความคิดต่าง ๆ ที่กล่าวมาทั้งหมด ผู้เขียนจึงได้รวบรวมกรอบแนวความคิดทั้งหมดโดยสรุป เพื่อนำมาใช้เป็นกรอบแนวคิดสำหรับการศึกษาของผู้วิจัย ดังรูปข้างล่างนี้

การอธิบายสรุปกรอบแนวคิด

จากกรอบแนวคิดทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้น กล่าวได้ว่า ความสำเร็จของการที่นักศึกษาจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางพุทธศาสนาได้นั้น เกิดจากปัจจัยที่สำคัญ 2 ประการ ในกรอบแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม ปัจจัยที่สำคัญ 2 ประการนั้น ได้แก่

1. ลักษณะของชุมชน ซึ่งแบ่งออกเป็น ชุมชนเมือง อันได้แก่ กรุงเทพฯ และชุมชนชนบท อันได้แก่ ต่างจังหวัด ที่นักศึกษาอาศัยอยู่หรือมีภูมิลำเนาเดิมอยู่

2. ลักษณะทางประชากรและสังคม อันได้แก่ เพศ ชั้นปี ฐานะทางเศรษฐกิจ อาชีพของบิดามารดา และระดับการศึกษาของบิดามารดาของนักศึกษา

ทั้งนี้ เพราะลักษณะของชุมชนก็ดี ลักษณะทางประชากรและสังคมก็ดี ต่างก็มีผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมพุทธศาสนาของบุคคล ซึ่งในที่นี้ก็คือ นักศึกษามหาวิทยาลัย สงขลานครินทร์

การที่กล่าวว่า ลักษณะของชุมชนมีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมนั้นก็เพราะว่า ในชุมชนเมือง โดยเฉพาะกรุงเทพฯ นั้น ชาวเมืองไม่สนใจและให้ความสำคัญกับศาสนาน้อยมาก เนื่องจากวิถีชีวิตของคนในกรุงเทพฯ นั้นจะต้องแข่งขันกันมาก ทั้งในแง่การประกอบอาชีพและการดำรงชีวิต รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชนในเขตกรุงเทพฯ ก่อนข้างมีความสัมพันธ์กันน้อย ซึ่งแตกต่างกับชุมชนชนบท ที่ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับวัดยังทำหน้าที่อื่น ๆ ด้วย เช่น เป็นสถานสงเคราะห์ผู้ยากไร้ เป็นสถานพยาบาล เป็นแหล่งจัดงานบันเทิงรื่นเริงต่าง ๆ จากความแตกต่างด้านวิถีชีวิต และความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชน ทำให้พอที่จะกล่าวได้ว่า คนที่อาศัยอยู่ในเขตชนบท รวมทั้งนักศึกษาที่มีภูมิลำเนาเดิมอยู่ในเขตต่างจังหวัด น่าจะมีส่วนร่วมในกิจกรรมพุทธศาสนามากกว่าคนที่อยู่ในเขตชุมชนเมือง

สำหรับความแตกต่างทางด้านประชากรและสังคมของนักศึกษา อันได้แก่ เพศ ชั้นปี ฐานะทางเศรษฐกิจ อาชีพของบิดาหรือมารดา และระดับการศึกษาของบิดาหรือมารดา ก็มีผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมพุทธศาสนาด้วย กล่าวคือ ความแตกต่างทางเพศ จะมีผลต่อการเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมพุทธศาสนา ทั้งนี้ เนื่องจากสภาพทางสังคมและวัฒนธรรม กำหนดให้เพศหญิงจะต้องอยู่ในกรอบของจารีตประเพณีที่ดี โดยยึดหลักคำสอนและหลักปฏิบัติทางศาสนาเป็นหลัก นอกจากนี้ จากสภาพจิตใจของผู้หญิงที่มีความอ่อนไหว เมื่อพบอุปสรรคหรือปัญหาชีวิตที่แก้ไม่ตกจึงจำเป็นที่จะต้องหาสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ โดยเฉพาะศาสนาพุทธ เพราะศาสนาพุทธทำหน้าที่ให้พลังใจแก่บุคคล ทำให้เพศหญิงน่าจะเข้ามาใกล้ชิดกับศาสนาพุทธ และเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมพุทธศาสนามากกว่าเพศชาย

ส่วนระดับชั้นปีที่แตกต่างกัน ก็มีผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมพุทธศาสนาเช่นกัน กล่าวคือ นักศึกษาที่ศึกษาอยู่ในชั้นปีต้น ๆ อันได้แก่ ชั้นปีที่ 1 และชั้นปีที่ 2 จะให้ความสนใจและเข้าร่วมในกิจกรรมพุทธศาสนาน้อยกว่านักศึกษาชั้นปีที่สูงขึ้น อันได้แก่ ชั้นปีที่ 3 และชั้นปีที่ 4 ทั้งนี้เนื่องจากนักศึกษาที่ศึกษาอยู่ในชั้นต้น ๆ นั้น ส่วนใหญ่จะอยู่ในช่วงวัยรุ่นตอนต้น ยังมีความสนุกสนาน ยังไม่มีความจริงจังกับชีวิต และมักจะยังคงคบเพื่อนเพศเดียวกันเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งแตกต่างกับนักศึกษาที่อยู่ชั้นปีที่สูงขึ้นที่สนใจสิ่งรอบตัวต่าง ๆ มีความคิดในเชิงปรัชญาชีวิต พยายามหาสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ เมื่อยามเกิดวิกฤติการณ์ต่าง ๆ ในชีวิต ทำให้มีความสนใจในพุทธศาสนา มากกว่านักศึกษาที่ศึกษาอยู่ในชั้นปีต่ำ

ส่วนนักศึกษาที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสูงนั้น มักจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมพุทธศาสนาน้อยกว่านักศึกษาที่ฐานะทางเศรษฐกิจต่ำ ทั้งนี้เนื่องจากคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสูง มักจะมีความมั่นคงในชีวิต และประสบปัญหาในชีวิตน้อยกว่าคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจต่ำ ดังนั้นคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจต่ำ จึงมักจะให้ความสำคัญกับพุทธศาสนา และกิจกรรมพุทธศาสนา มากกว่าคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสูง เนื่องจากศาสนาจะทำหน้าที่ให้กำลังใจแก่บุคคลในยามที่ประสบปัญหาชีวิต

สำหรับอาชีพของบิดาหรือมารดาของนักศึกษานั้น มีอิทธิพลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมพุทธศาสนา ทั้งนี้ก็เนื่องจากอาชีพทางเกษตรกรรมนั้น เป็นอาชีพที่ต้องพึ่งพาธรรมชาติ จึงมีต้องมีการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ตามความเชื่อ เพื่อเอาชนะธรรมชาติ โดยพิธีกรรมต่าง ๆ ก็อิงไปกับความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์และศาสนาเป็นหลัก รวมทั้งอาชีพทางเกษตรกรรมนั้นจะต้องมีวัฒนธรรมในการประกอบอาชีพด้วย เช่น การทำขวัญข้าว เป็นต้น ส่วนอาชีพอื่น ๆ ที่ไม่ใช่เกษตรกรรม เช่น ข้าราชการ นักธุรกิจ ฯลฯ คนที่ประกอบอาชีพเหล่านี้ไม่ได้ทำงานที่พึ่งพิงธรรมชาติ แต่ทำงานตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจึงไม่ชินกับพิธีกรรมต่าง ๆ ของเกษตรกรที่ต้องพึ่งพิงธรรมชาติ รวมทั้งผู้ที่ไม่ได้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมนั้น มีระยะเวลาในการทำงานตลอดทั้งปี ซึ่งทำให้ไม่มีเวลาว่างในการไปประกอบกิจกรรมอื่น รวมทั้งกิจกรรมพุทธศาสนาด้วย ซึ่งแตกต่างจากอาชีพเกษตรกรรมที่ทำงานตามฤดูกาล จึงไม่ต้องทำงานตลอดทั้งปี ทำให้มีอิสระในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ รวมทั้งกิจกรรมทางพุทธศาสนาด้วย ดังนั้น นักศึกษาที่มีบิดาหรือมารดาประกอบอาชีพเกษตรกรรม จึงคุ้นเคยกับวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรมที่มีความสัมพันธ์กับกิจกรรมทางพุทธศาสนา ทำให้เข้ามามีส่วนร่วมและสนใจในกิจกรรมพุทธศาสนา มากกว่านักศึกษาที่มีบิดาหรือมารดาประกอบอาชีพอื่น ๆ ที่ไม่ใช่เกษตรกรรม

นอกจากนี้ ระดับการศึกษาของบิดาหรือมารดาของนักศึกษายังมีอิทธิพลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมพุทธศาสนาของนักศึกษาด้วย กล่าวคือ นักศึกษาที่มีบิดาหรือมารดาที่มีระดับการศึกษาต่ำ จะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมพุทธศาสนามากกว่านักศึกษาที่มีบิดาหรือมารดาที่มีระดับการศึกษาสูง ทั้งนี้ เนื่องจากคนที่มีความรู้สูงนั้นจะเป็นคนที่มีความเชื่อในเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ มีความเชื่อมั่นในตัวเองสูง ไม่เชื่อในสิ่งที่อธิบายด้วยเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ไม่ได้ ดังนั้น หากนักศึกษามีบิดาหรือมารดาที่มีระดับการศึกษาสูงก็ย่อมจะได้รับการถ่ายทอดและปลูกฝังให้เชื่อในสิ่งที่สามารถอธิบายได้ด้วยเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ ดังนั้น นักศึกษาที่มีบิดาหรือมารดาที่มีระดับการศึกษาสูงจึงไม่สนใจและไม่เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมพุทธศาสนา ทั้งนี้ เพราะหลักความเชื่อและคำสั่งสอนของพุทธศาสนานั้นไม่สามารถที่จะอธิบายได้ด้วยเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ ทำให้นักศึกษาที่มีบิดาหรือมารดาที่มีระดับการศึกษาสูง เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมพุทธศาสนา น้อยกว่านักศึกษาที่มีบิดาหรือมารดาที่มีระดับการศึกษาต่ำ

จากปัจจัยความสำเร็จของการมีส่วนร่วมที่ได้กล่าวมาข้างต้นนั้น ผู้วิจัยจึงได้นำปัจจัยดังกล่าวตั้งเป็นสมมุติฐานในการวิจัยครั้งนี้ด้วย

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทั้งของชาวไทยและชาวต่างประเทศ ผู้วิจัยพบว่า มีงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเป็นจำนวนมากดังจะ ได้บททวนดังต่อไปนี้คือ

1. งานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ได้แก่ งานของ

บุญมี แทนแก้ว และคณะ (2519) งานศึกษาของเขาเป็นการศึกษาที่ว่าด้วยพุทธปรัชญา โดยเนื้อหาประกอบด้วยวิธีการศึกษาพุทธปรัชญา การตีความพุทธธรรม ทั้งในแง่บุคคลิขฐานและธรรมาธิขฐาน หลักความเชื่อ (ศรัทธา) นอกจากนั้น ยังได้กล่าวถึงหลักธรรมหรือหลักปรัชญา ตลอดถึงการเข้าถึงจุดหมายปลายทางอย่างแท้จริงของพุทธปรัชญานั้น พร้อมทั้งวิธีปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ศึกษาและผู้ปฏิบัติอย่างแท้จริง นอกจากนั้น ยังได้กล่าวถึงคุณประโยชน์ของพุทธศาสนา รวมทั้งการประกอบกิจกรรมทางศาสนาพุทธ ไว้ดังนี้คือ

1. ทำให้ผู้ปฏิบัติมีฐานะดี พุทธศาสนาสอนเรื่องประโยชน์ปัจจุบัน คือ ทิฆรฐัมมิกประโยชน์ ถ้าปฏิบัติตามหลักฐานะจะมั่นคงคือ ขยัน เก็บออมหรือประหยัด คบคนดี

2. ทำให้ครอบครัวที่ปฏิบัติตามเจริญมั่นคง พุทธศาสนาสอนธรรมสำหรับครอบครัวมากมาย เช่น มรวาสาธรรม เหตุให้ตระกูลเสื่อม ความสุขของคฤหัสถ์ อบายมุข เป็นต้น
3. ทำให้ผู้ปฏิบัติอยู่ในสังคมได้อย่างเป็นสุข พุทธสอนเรื่องหน้าที่ต่อคนที่มีฐานะต่าง ๆ รอบตัวเราและสังคมภายนอก เช่น หน้าที่ต่อบิดามารดา ต่อสามีภรรยา ต่อเพื่อนหน้าที่ของผู้บังคับบัญชาต่อผู้ใต้บังคับบัญชา
4. ทำให้ประเทศที่มีประมุขและประชาชนที่ปฏิบัติตามหลักศาสนาสงบสุข ผู้ปกครองประเทศ ถ้าตั้งอยู่ในธรรมของนักปกครองที่เรียกว่า ทศพิธราชธรรมนั้นแล้ว ประเทศนั้นและชาชนย่อมมีความสุข
5. พุทธศาสนาเป็นเรื่องของชีวิต คือ พุทธศาสนาสอนเรื่อง กรรม คือการกระทำ การกระทำเป็นชีวิตของคนอย่างหนึ่งตั้งแต่ตื่นนอนเป็นต้นไป
6. ผู้เข้าใจเรื่องพุทธศาสนา คือ คนมีอิสระเสรี ไม่ติดในชนบประเพณีบางประการที่ไร้ประโยชน์ เป็นคนมีลักษณะประชาธิปไตย ก้าวหน้า ไม่เห็นแก่ตัว เสียสละ

พระประชา ปสนธมโม (2525) ได้กล่าวถึง สาเหตุที่คนหนุ่มสาวไม่สนใจศาสนาว่า เกิดจากสาเหตุที่สำคัญคือ การที่ระบบการศึกษาของเราทุกระดับ เป็นมิชฌาติฎฐิได้อาณานิคมทางปัญญาของฝรั่ง แม้แต่มหาวิทยาลัยสงฆ์เอง ประกอบเข้ากับการจัดระบบเศรษฐกิจการเมืองแบบทุนนิยม ฉะนั้นระบบคุณค่าที่หล่อหลอมคนหนุ่มสาวรุ่นนี้ให้เติบโตขึ้นมา จึงเป็นระบบคุณค่าที่ขัดต่อระบบคุณค่าแบบพุทธ โดยพื้นฐาน

นอกจากนั้น การจัดระเบียบสังคมสมัยใหม่ ได้ตัดบทบาทของพระสงฆ์ออกจากชีวิตจริงของคนสมัยนี้เกือบโดยสิ้นเชิง โดยเฉพาะในสังคมเมือง ยิ่งกว่านั้น การที่ระบบโรงเรียนซึ่งเป็นมิชฌาติฎฐิ นำศาสนาเข้าไปสอนในโรงเรียน ยิ่งเพิ่มทัศนคติในทางลบต่อพระศาสนาในหมู่เยาวชนคนหนุ่มสาวมากขึ้นไปอีก

ส่วนสถาบันพระพุทธศาสนาเอง โดยเฉพาะฝ่ายบริหารการคณะสงฆ์ ก็ขาดการปรับตัวอย่างทันการ เพราะไม่รู้เท่าทันมิชฌาติฎฐิสมัยใหม่ ความอ่อนของพระสงฆ์ส่วนหนึ่งเกิดจากการขาดความเป็นตัวของตัวเอง ยังหวังพึ่งพิงทางฝ่ายปกครองมากเกินไป โดยนี้กว่า ฝ่ายปกครองเวลานี้ยังเป็นธรรมราชาตามทฤษฎีรัฐศาสตร์แบบพุทธอยู่

2. ส่วนงานที่ศึกษาถึงการมีส่วนร่วมในกิจกรรมพุทธศาสนานั้น ยังมีอยู่จำนวนไม่มากนัก ได้แก่ งานของ

รุ่งทิพย์ ศิริปิ่น (2531) ได้ทำการศึกษาเรื่อง "ชมรมพุทธศาสตร์ของมหาวิทยาลัยกับการส่งเสริมพุทธศาสนา" เขาได้ศึกษาวิเคราะห์กิจกรรมต่าง ๆ ที่ทางชมรมพุทธศาสตร์จัดขึ้นว่ามีหน้าที่ทางสังคมอย่างไรบ้าง และศึกษาถึงประวัติความเป็นมาของชมรมพุทธศาสตร์ รวมถึงปัจจัยทางภูมิหลังทางสังคม อันได้แก่ เพศ รายได้ และอาชีพของครอบครัว ฐานะทางชนชั้น เชื้อสาย แหล่งที่อยู่อาศัยและการใช้เวลาว่างที่มีอิทธิพลต่อการเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชมรมพุทธศาสตร์ โดยได้ใช้กลุ่มตัวอย่างประมาณ 500 คน จากสมาชิกของชมรมพุทธศาสตร์ 5 สถาบัน คือ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 140 คน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 100 คน มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ 120 คน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร 100 คน มหาวิทยาลัยรามคำแหง 130 คน

ผลการศึกษาพบว่า ฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม เชื้อสายและการใช้เวลาว่าง มีความสัมพันธ์ต่อการเข้าไปมีส่วนร่วมอย่างมากในกิจกรรมของชมรม กล่าวคือ กลุ่มที่มาจากชนชั้นกลาง มีแนวโน้มที่จะมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชมรมมากกว่ากลุ่มที่มาจากชนชั้นอื่น ๆ กลุ่มบิดามารดาที่เชื้อสายจีนจะให้ความสนใจในการเข้าร่วมกิจกรรมกับทางชมรมมากกว่ากลุ่มบิดามารดาที่มีเชื้อสายไทย และกลุ่มที่ใช้เวลาว่างในการทำกิจกรรมที่เกี่ยวกับศาสนา จะเป็นกลุ่มที่เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางชมรมมากกว่ากลุ่มที่ใช้เวลาว่างในการทำกิจกรรมอย่างอื่นที่ไม่ใช่กิจกรรมทางศาสนา ส่วนปัจจัยทางด้านเพศและแหล่งที่อยู่อาศัย ไม่มีความสัมพันธ์หรืออิทธิพลต่อการเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมของทางชมรม กิจกรรมที่ทางชมรมจัดขึ้น และทัศนคติของสมาชิกชมรมพุทธศาสตร์สอดคล้องกับหน้าที่ทางศาสนาตามแนวความคิดของเดอร์ไฮม์ (DURKHEIM) กล่าวคือ 1. หน้าที่ในการเตรียมและจัดวินัย 2. หน้าที่ในการยึดเหนี่ยวและผนึกเข้ากับสังคม 3. หน้าที่ในการผนวกและรื้อฟื้น 4. หน้าที่ในการสร้างความรู้สึกร่วมกันและความสุขของการมีชีวิต ซึ่งกิจกรรมของชมรมพุทธศาสตร์เหล่านี้ช่วยส่งเสริมหน้าที่ทางศาสนาได้เป็นอย่างดี

3. งานศึกษาที่ทำการศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนา กับนักศึกษาโดยงานศึกษาส่วนใหญ่ได้ใช้ตัวแปรต่าง ๆ ที่คล้าย ๆ กันคือ เพศ อายุ สาขาวิชา เชื้อชาติ ระดับการศึกษา อาชีพของครอบครัว ถิ่นที่อยู่ และรายได้ เช่น งานของ

น.ส. สุตาวดี คุณวัฒน์ (2521) ได้ทำการศึกษาเรื่อง "ทัศนคติของนักศึกษา ธรรมศาสตร์ต่อพุทธศาสนาและพระสงฆ์" เขาได้ศึกษาทัศนคติของนักศึกษาธรรมศาสตร์ที่มีต่อ พุทธศาสนาและพระสงฆ์ โดยศึกษาสภาพทั่วไปของนักศึกษาธรรมศาสตร์ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับ พุทธศาสนาและพระสงฆ์ และศึกษาเปรียบเทียบทัศนคติของนักศึกษาธรรมศาสตร์ เมื่อจำแนกตาม สาขาวิชา เพศ เชื้อชาติ การฟังธรรม และกลุ่มอุดมคติในชีวิต

ตัวอย่างประชากร ได้แก่ นักศึกษาชั้นปีที่ 4 ของคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี กับคณะศิลปศาสตร์ จำนวน 40% ของแต่ละคณะ จากคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี จำนวน 125 คน และคณะศิลปศาสตร์ จำนวน 69 คน

ผลการศึกษาปรากฏดังนี้ คือ

ทัศนคติของนักศึกษาธรรมศาสตร์ต่อพุทธศาสนา

- ไม่มีความแตกต่างในทัศนคติต่อพุทธศาสนา เมื่อจำแนกตามสาขาวิชา
- มีความแตกต่างในทัศนคติต่อพุทธศาสนาระหว่างเพศ กล่าวคือ เพศหญิงมี ทัศนคติเห็นชอบด้วยกับพุทธศาสนามากกว่าเพศชาย
- มีความแตกต่างในทัศนคติต่อพุทธศาสนาระหว่างเชื้อชาติ กล่าวคือ นักศึกษา เชื้อชาติไทยมีทัศนคติเห็นชอบด้วยกับพุทธศาสนามากกว่านักศึกษาที่มีเชื้อชาติจีน
- ไม่มีความแตกต่างในทัศนคติต่อพุทธศาสนา เมื่อจำแนกตามผู้ที่เคยฟังธรรมและไม่เคยฟังธรรม
- มีความแตกต่างในทัศนคติต่อพุทธศาสนา เมื่อจำแนกตามกลุ่มอุดมคติในชีวิต (1) ดำรงชีวิตอยู่ในศีลธรรม (2) ไม่มีเป้าหมายเฉพาะพยายามดำรงชีวิตให้สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อม (3) ดำรงชีวิตตามความชอบและพอใจของตนเอง (4) แสวงหาตำแหน่งความร่ำรวยเกียรติยศชื่อเสียงในสังคม (5) หุ่่มเหตนเพื่อประโยชน์แก่สังคม

กล่าวคือ นักศึกษาที่มีอุดมคติ (1) ดำรงชีวิตอยู่ในศีลธรรม มีความเห็นชอบด้วยกับพุทธศาสนามากกว่ากลุ่มอุดมคติ แบบที่ 2, 3, 4, และ 5

ทัศนคติของนักศึกษาธรรมศาสตร์ต่อพระสงฆ์

- ไม่มีความแตกต่างในทัศนคติต่อพระสงฆ์ เมื่อจำแนกตามสาขาวิชา
- มีความแตกต่างในทัศนคติต่อพระสงฆ์เมื่อจำแนกตามเพศ กล่าวคือ เพศหญิงมี ทัศนคติเห็นชอบด้วยกับพระสงฆ์มากกว่าเพศชาย

- ไม่มีความแตกต่างในทัศนคติต่อพระสงฆ์เมื่อจำแนกตามเชื้อชาติ
- ไม่มีความแตกต่างในทัศนคติต่อพระสงฆ์ ระหว่างผู้ที่เคยฟังธรรม และไม่เคยฟังธรรม
- ไม่มีความแตกต่างในทัศนคติต่อพระสงฆ์เมื่อจำแนกตามกลุ่มอุดมคติในชีวิต

เอนก ทิพย์ลือชา (2526) ได้ทำการศึกษาเรื่อง "ความเห็นและบทบาทของผู้นำสมาคมทางพุทธศาสนาในการปรับตัวของสมาชิกและประชาชนให้สอดคล้องกับความเป็นสมัยใหม่ของสังคมไทย" เขาได้ศึกษาถึงความคิดเห็น และบทบาทของผู้นำสมาคมทางพุทธศาสนาทั่วประเทศต่อการปรับตัวของสมาชิกและประชาชน ให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่ โดยนำเอาลักษณะที่เกี่ยวข้องของภูมิหลังของผู้นำในด้านอายุ เพศ ระดับการศึกษา อาชีพ ถิ่นที่อยู่ และรายได้ที่คิดว่ามีอิทธิพลต่อความคิดเห็นและบทบาทในการปรับตัวพัฒนาให้สอดคล้องกับความเป็นสมัยใหม่ของสังคมไทย

ผลการวิจัยพบว่า ผู้นำสมาคมส่วนมากเป็นชาย 76.8 อัตราส่วนของผู้นำชายในกรุงเทพมหานครมีสัดส่วนมากกว่าผู้นำชายในต่างจังหวัด อายุของผู้นำส่วนใหญ่อยู่ในช่วง 40-49 ปี รองลงไปคือ ผู้นำมีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป คือ 44.8% และ 34.4% ตามลำดับ แสดงให้เห็นว่า ส่วนมากมีอายุมากแล้ว โดยเฉพาะในกรุงเทพ กลุ่มผู้เกษียณอายุราชการ 60 ปี แล้วมาสนใจรวมกลุ่มในสมาคมพุทธศาสนามากที่สุด ระดับการศึกษาผู้นำในกรุงเทพจะมีการศึกษาสูงกว่าผู้นำในต่างจังหวัด คือมีการศึกษาตั้งแต่ปริญญาตรีขึ้นไป ร้อยละ 61.5 แต่ผู้นำในต่างจังหวัดเป็นผู้มีความสนใจในพุทธศาสนา และได้เปรียญธรรมเป็นส่วนมาก ผู้นำชายมีอัตราส่วนที่ได้รับการศึกษาสูงกว่าผู้นำหญิง อาชีพของผู้นำส่วนมาก ผู้นำส่วนมากรับราชการ 60% รองลงมาคือ ประกอบการค้า และบริการเอกชน ที่เป็นเกษตรกรมีเพียงร้อยละ 5.1 รายได้ส่วนมากตั้งแต่ปานกลางขึ้นไป คือ 4,000-6,000 บาท โดยผู้นำในกรุงเทพมีรายได้ส่วนมากสูงกว่า 6,000 ขึ้นไป ผู้นำเหล่านี้เข้ามามีส่วนร่วมกลุ่มกันเป็นสมาคม เพื่อฟื้นฟูส่งเสริมและศึกษาหลักธรรมของพุทธศาสนาที่ถูกต้องตามหลักธรรมที่ผู้นำเชื่อมั่นว่าหากสังคมได้ปฏิบัติตามแล้ว ก็จะช่วยให้เกิดการพัฒนาได้อย่างแท้จริง คือ ช่วยพัฒนาทั้งตัวเอง ครอบครัว สังคม หมู่คณะ ชาติ บ้านเมือง และช่วยเหลือชาวโลก ผู้นำที่มาร่วมกันเป็นสมาคมนับตั้งแต่แรก เป็นผู้ที่ได้รับการศึกษา มีผลให้ความคิดเห็นที่ค่อนข้างเป็นวิทยาศาสตร์ สามารถเข้าใจปัญหาเพื่อนำมาร่วมกันพัฒนาให้เหมาะสมกับสภาพสังคมให้เป็นสมัยใหม่ โดยนำหลักธรรมมาปฏิบัติเป็นทางสายกลางที่ไม่เน้นการพัฒนาทางด้านวัตถุ

ให้คนในสังคมไทยได้รับการศึกษาหลักคำสอนในพุทธศาสนาแล้วนำมาปฏิบัติที่สมควรแก่ธรรม เป็นสัมมาปฏิภาณ หรือความเป็นชอบ ก็ยังผลให้เกิดความสงบสุข และพัฒนาเจริญไปในแนวทางที่สังคมไทยปรารถนา

น.ส. สลิลลา วรธนัจฉริยา (2521) ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง "การศึกษาทัศนคติของนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่มีต่อศาสนา" โดยใช้ตัวอย่างประชากรจากนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีสุดท้าย โดยเลือกมาจากนิสิต 4 คณะ ๆ ละ 50 คน โดยประมาณ ผลการวิจัยปรากฏว่า นิสิตส่วนใหญ่มีทัศนคติเห็นชอบด้วยกับศาสนา นิสิตมองศาสนาในแง่ศีลธรรมจรรยาเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจและเป็นที่พักพิงใจ เมื่อวิเคราะห์คำตอบ โดยใช้การวิเคราะห์ความผันแปรของคะแนนแล้ว ปรากฏว่า

- ก. มีความแตกต่างในทัศนคติต่อศาสนา เมื่อจำแนกตามกลุ่มวิชา
- ข. มีความแตกต่างในทัศนคติต่อศาสนา เมื่อจำแนกตามเพศ กล่าวคือ เพศหญิงมีทัศนคติที่เห็นชอบด้วยกับศาสนามากกว่าเพศชาย
- ค. มีความแตกต่างในทัศนคติ เมื่อจำแนกตามอุดมคติของชีวิต
- ง. มีความแตกต่างในทัศนคติ เมื่อจำแนกนิสิตตามกลุ่มพื้นฐานความเชื่อทางศาสนา

น.ส. พัชรา ภกานนท์ (2521) ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง "การศึกษาเปรียบเทียบเกี่ยวกับความเชื่อ และทัศนคติต่อพุทธศาสนาของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น" โดยแบ่งเป็นนักเรียนที่มารดามีความเชื่อและมีทัศนคติต่อพุทธศาสนา กับมารดาที่ไม่เชื่อและมีทัศนคติไม่ดีต่อศาสนา โดยใช้ตัวอย่างประชากร 2 กลุ่ม คือ กลุ่มมารดาที่มีอายุ 30-35 ปี จบชั้นประถมปีที่ 4 ขึ้นไป ซึ่งกลุ่มมารดานี้แบ่งย่อยเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มมารดาที่มีความเชื่อและทัศนคติที่ดีต่อพุทธศาสนา กับกลุ่มมารดาที่ไม่เชื่อและมีทัศนคติไม่ดีต่อพุทธศาสนา ประชากรอีกกลุ่มหนึ่งคือกลุ่มนักเรียนอายุ 12-18 ปี แบ่งเป็นกลุ่มย่อยอีก 2 กลุ่ม เช่นเดียวกันคือ กลุ่มที่มารดามีความเชื่อและทัศนคติที่ดีต่อพุทธศาสนา และกลุ่มที่มารดาไม่เชื่อและมีทัศนคติที่ไม่ดีต่อพุทธศาสนา โดยแบ่งเป็นกลุ่ม ๆ ละ 40 คน ได้ผลการวิจัยดังนี้

1. มีความแตกต่างในเรื่องความเชื่อ และทัศนคติที่ดีต่อพุทธศาสนา ระหว่างนักเรียน 2 กลุ่ม
2. ทัศนคติต่อพุทธศาสนาในกลุ่มเดียวกัน ไม่มีความแตกต่างระหว่างนักเรียนหญิงและนักเรียนชาย

3. ทศนคติที่ดีต่อพุทธศาสนาของนักเรียนกลุ่มที่มารดามีความเชื่อ และมีทัศนคติที่ดีต่อพุทธศาสนา เป็นเรื่องสำคัญทั้งนักเรียนหญิงและนักเรียนชาย มีค่าสหสัมพันธ์ ในลักษณะตามกันกับมารดาของตน เท่ากับ .893 และ .853 ตามลำดับ คือมีความสัมพันธ์ในลักษณะตามกันและอยู่ในระดับสูง ส่วนทัศนคติที่ดีต่อพุทธศาสนาของกลุ่มนักเรียนที่มารดาไม่เชื่อ และมีทัศนคติไม่ดีต่อพุทธศาสนา มีค่าสหสัมพันธ์ในลักษณะตามกันกับมารดาของตนเท่ากับ .58 และ .77 ตามลำดับ ซึ่งถือว่าเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะตามกัน เช่นเดียวกัน

4. ส่วนงานศึกษาอื่น ๆ ที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญ ประโยชน์ หรืออิทธิพลของศาสนา ก็เช่นงานของ

พินิจ ลากอนานนท์ (2527) ได้ทำการศึกษาเรื่อง "พระสงฆ์ในชนบทภาคอีสานกับการพัฒนาตามหลักการพึ่งตนเอง" เขาได้ศึกษาบทบาทพระสงฆ์ในภาคอีสานว่า สามารถช่วยพัฒนาให้ชาวชนบทภาคอีสานพึ่งตนเองได้จริงเพียงไร โดยการศึกษาของเขาได้แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ช่วงคือ

ช่วงแรก เป็นการสำรวจข้อมูลเบื้องต้น โดยการออกไปสัมภาษณ์ และสังเกตการณ์บทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์จากตัวอย่างที่คัดเลือกไว้ 38 รูป ในพื้นที่ 9 จังหวัด ได้แก่ อุตรดิตถ์ เลย ขอนแก่น นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ ร้อยเอ็ด อุบลราชธานี ได้พบข้อสรุปที่น่าสนใจ ซึ่งสามารถจำแนกบทบาทการพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ได้เป็น 4 ลักษณะด้วยกัน คือ

1. บทบาทการพัฒนาแบบสงเคราะห์พัฒนา
2. บทบาทการพัฒนาที่พระสงฆ์เป็นผู้นำ
3. บทบาทการพัฒนาที่พระสงฆ์เป็นผู้ประสานงาน
4. บทบาทการพัฒนาที่พระสงฆ์เป็นที่เลื่อมประชาชน

ช่วงหลัง เป็นการศึกษาเฉพาะกรณี โดยการเข้าไปสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมในชีวิตความเป็นอยู่ และสถานการณ์การพัฒนาชนบท ในชุมชนที่มีพระสงฆ์นักพัฒนา ในบทบาทการพัฒนาที่แตกต่างกันทั้ง 4 ลักษณะดังกล่าว โดยได้คัดเลือกมาประเภทละ 1 รูป แล้วเข้าไปศึกษาสังเกตการณ์รายละเอียดข้อมูลพื้นฐาน และพฤติกรรมการพัฒนาชนบททั้งของผู้นำการพัฒนาและผู้รับการพัฒนา

จากการศึกษาข้อมูลทั้ง 2 ช่วง พบว่า ลักษณะกิจกรรมการพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ในภาคอีสาน มีเป้าหมายสำคัญอยู่ที่การแก้ไขความทุกข์ยากของชาวชนบท แต่การดำเนินโครงการ

การของพระสงฆ์ส่วนใหญ่แสดงบทบาทในฐานะเป็นผู้นำการพัฒนา ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการพัฒนาตนเองน้อยมาก

นอกจากนี้ยังได้ทราบว่า ถ้าจะพัฒนาและแก้ไขปัญหาของชาวชนบทภาคอีสานในปัจจุบันได้ แนวทางที่เหมาะสมที่สุดคือ การสร้างเสริมให้ชาวชนบทภาคอีสานสามารถพึ่งตนเองทางการพัฒนาได้ ซึ่งในขั้นแรกควรจะช่วยกันพัฒนาศักยภาพของชาวชนบท ด้วยการพัฒนาจิตสำนึกทางการพัฒนาตนเอง พร้อมทั้งการให้ข่าวสารความรู้ที่จะเป็นประโยชน์ต่อการสร้างความเข้าใจในหลักการพัฒนาแก่ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน และพระสงฆ์ รวมทั้งส่งเสริมกิจกรรมการพัฒนาที่จะสนับสนุนพฤติกรรมการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในทุกขั้นตอน ตลอดจนการให้ความสนับสนุนด้านทรัพยากรที่จำเป็นต่อการพัฒนา แต่จะต้องเป็นการสะท้อนขึ้นมาจากชาวบ้านส่วนใหญ่ มิใช่มาจากผู้นำบางคนหรือเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานหรือองค์กรต่าง ๆ เป็นผู้ตัดสินใจ

ดังนั้น การทำงานพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ จึงไม่อาจจะดำเนินการอย่างอิสระได้ ควรจะประสานงานกับหน่วยงานของรัฐบาล องค์กรเอกชน และผู้นำชุมชน ควรจะหันมาปรึกษาหารือกัน เพื่อหาหนทางที่จะผสมผสานการทำงานร่วมกันมิให้เกิดสภาพการทำงานที่ขัดแย้งกันหรือทำไปคนละทิศละทาง จนกระทั่งชาวชนบทไม่ทราบว่าควรจะแสดงบทบาทอย่างไรและที่สำคัญยิ่งคือ ทุก ๆ ฝ่ายควรจะเข้าไปส่งเสริมการพัฒนา โดยการฝึกฝนและผลักดันการมีส่วนร่วมในการพัฒนาตนเองของชาวชนบทให้มากขึ้น ซึ่งในเบื้องต้นนั้น ทุกฝ่ายจะต้องย้อนมาทบทวนบทบาทของตนเสียให้ชัดเจน เสียก่อนว่า การทำงานที่ผ่านมาได้ช่วยส่งเสริมการพึ่งตนเองเสียให้ชัดเจนเสียก่อนว่า การทำงานที่ผ่านมาได้ช่วยส่งเสริมการพึ่งตนเองของชาวชนบทเพียงไร ปัญหาและอุปสรรคที่สำคัญอยู่ไหน และควรจะแก้ไขปัญหานั้นอย่างไร กล่าวโดยสรุปก็คือทุก ๆ ฝ่ายควรจะหันมาพัฒนาตนเองให้พร้อมต่อการเป็นสื่อการพัฒนาที่ดีเสียก่อนที่จะออกไปพัฒนาชาวชนบท มิเช่นนั้น จะยิ่งเป็นการสร้างปัญหาให้แก่ ชาวชนบทอย่างทับทวีคูณยิ่งขึ้นไปอีก

สมบูรณ์ สุขสำราญ (2527) ได้ทำการศึกษาเรื่อง "พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม" โดยได้ศึกษาความเกี่ยวพันและปฏิสัมพันธ์ ระหว่างศาสนากับการเมืองและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมือง กล่าวคือ ลักษณะที่สำคัญประการหนึ่งของพุทธศาสนา ก็คือความทันกับกาลสมัย หมายความว่า พุทธธรรมหรือหลักการของพุทธศาสนานั้น สามารถปรับประยุกต์ให้ใช้กับความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมืองได้ โดยไม่ทำให้เกิดการเสียดุลและเอกลักษณ์แต่ประการใด ดังนั้น ในขณะที่พุทธศาสนาสามารถที่จะมีพลังหรืออิทธิพล

ต่อวิถีชีวิตสังคม และมีผลกระทบก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคม ในทำนองเดียวกัน พลังการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมืองที่เกิดขึ้น ก็อาจมีผลกระทบต่อพุทธศาสนาและสถาบันของพุทธศาสนาได้ เช่นเดียวกัน

สมบูรณ์ สุขสำราญ (2533) ได้ทำการศึกษาเรื่อง "พุทธศาสนากับความชอบธรรมทางการเมือง กรณีเปรียบเทียบประเทศไทย ลาว และกัมพูชา" โดยทำการศึกษาหาความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับการเมือง ในเชิงเปรียบเทียบระหว่างประเทศไทย ลาว และกัมพูชา โดยทำการศึกษาเชิงคุณภาพ ใช้แนวทางมนุษยวิทยา และรัฐศาสตร์ เป็นแกนหลักในการรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์ การรวบรวมข้อมูลเอกสารได้จากแหล่งข้อมูล ภาษาอังกฤษ ภาษาไทย และภาษาลาว ทั้งที่เป็นเอกสารวิจัย ตำรา สารคดี เอกสารเผยแพร่วิชาการทางมนุษยวิทยานั้น ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมในเหตุการณ์ โดยเฉพาะกรณีศึกษาของประเทศไทยตั้งแต่พ.ศ. 2516 เป็นต้นมา ผู้วิจัยได้เข้าสังเกตการณ์ และมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการเมืองของพระสงฆ์ ในส่วนกรณีศึกษาของลาวนั้น ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลจากการสังเกตการณ์ชาวลาวทั้งพระสงฆ์และฆราวาส ทั้งในค่ายลี้ภัยลาวในประเทศไทย ซึ่งกระทำมาตั้งแต่พ.ศ. 2522 รวมทั้งในนครเวียงจันทน์ และหลวงพระบาง ในห้วงเวลาเมษายน 2532 ส่วนกรณีศึกษาของกัมพูชานั้น ข้อมูลภาคสนามนอกจากจะรวบรวมจากการสังเกตการณ์และสัมภาษณ์ชาวเขมรในค่ายผู้ลี้ภัยเขมรในห้วงเวลา พ.ศ. 2522, 2524 และ 2528

ผลการวิจัยพบว่า ตลอดระยะเวลาของประวัติศาสตร์ไทย ลาว และกัมพูชา การแบ่งแยกรัฐ พุทธศาสนา และพระสงฆ์ ออกจากกันนั้นเป็นสิ่งที่กระทำได้ยากยิ่ง ทั้งนี้เพราะทั้งศาสนาและรัฐต่างมีพื้นฐานความสัมพันธ์ที่เกี่ยวเนื่องกันมาโดยตลอด คุณธรรมทางศาสนาทำหน้าที่เสริมสร้างความมั่นคงของระบบการปกครอง และความสงบสุขของสังคม และศาสนาเองก็ได้รับการอุปถัมภ์ค้ำจุนจากรัฐและสังคมเป็นการตอบแทน ผู้นำทางการเมืองของประเทศเหล่านี้ในอดีตได้ใช้และร่วมมือกับศาสนจักรเพื่อสร้างความชอบธรรมทางการเมือง การปกครอง ตลอดจนใช้ศาสนาเพื่อควบคุมความเรียบร้อยของสังคม

5. ส่วนงานศึกษาของชาวต่างประเทศนั้น ส่วนใหญ่จะศึกษาถึงรูปแบบความเชื่อทางศาสนา เช่น งานของ

ROBERT REDFIELD (1965) ได้ชี้ให้เห็นถึง ข้อแตกต่างในระดับความเชื่อที่มีอยู่ในสังคมต่าง ๆ และได้เสนอทฤษฎีว่า เราอาจจะแบ่งแยกวัฒนธรรมออกเป็น 2 ระดับ คือ ระดับวัฒนธรรมหลัก (GREAT TRADITION) และระดับวัฒนธรรมชาวบ้าน (LITTLE TRADITION) โดยที่ทั้งสองระดับยังเกี่ยวข้องกันและแยกจากกันไม่ได้ ระดับแรกคือ ความเชื่อตามกฎเกณฑ์ที่มีผู้บัญญัติไว้ เช่น เมื่อจะประกอบพิธีกรรมอะไรก็มักจะต้องพยายามทำให้ตรงตามกฎเกณฑ์ของพิธีกรรม ส่วนชนบทรอบนิคมประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ กฎหมาย ฯลฯ ที่ผิดเพี้ยนไปจากต้นตำรับเดิม แต่ก็ยังมีเค้าของเดิมอยู่ ความเพี้ยนที่เกิดขึ้นทำให้เกิดวัฒนธรรมอีกระดับหนึ่งหรืออีกแบบหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า "วัฒนธรรมชาวบ้าน" อย่างไรก็ตาม ตามแนวความคิดของ REDFIELD มิได้หมายความว่า วัฒนธรรมทั้งสองระดับจะแยกจากกันโดยเด็ดขาด

S.T. TAMBIAH (1970) ได้พยายามชี้ให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อทางพุทธศาสนาและไสยศาสตร์นั้นเป็นสิ่งที่ซับซ้อน มีทั้งความขัดแย้ง การส่งเสริมซึ่งกันและกัน ความเกี่ยวเนื่องกัน และอาจจะนำมาเรียงลำดับชั้นของสำคัญได้ แทนที่จะพยายามแยกว่า ส่วนใดเป็นศาสนาพุทธส่วนใดเป็นศาสนาพราหมณ์ และส่วนใดเป็นไสยศาสตร์ TAMBIAH คิดว่า เราควรจะหันมามองถึงความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เพราะเหตุว่าผู้ประกอบพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ หรือหมอผีนั้นจำเป็นที่จะต้องใช้ความรู้ทางพุทธศาสนาและพราหมณ์ด้วย ผู้ประกอบพิธีกรรมทางพราหมณ์ ส่วนใหญ่เป็นคนสูงอายุซึ่งเคยบวชพระมาแล้ว พิธีกรรมทางพุทธศาสนาและพิธีบายศรีสู่ขวัญเกี่ยวกันกัน ส่งเสริมซึ่งกันและกัน รวมทั้งเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างของหมู่บ้านด้วย ในพิธีกรรมต่าง ๆ เราจะเห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่าง "ผู้เฒ่า" และ "ลูกหลาน" เช่น งานศพ หรือการที่ "ลูกหลาน" แสดงคารวะต่อ "ผู้เฒ่า" งานบายศรีสู่ขวัญคือการที่ "ผู้เฒ่า" อวยพรให้กับลูกหลาน ในพิธีเหล่านี้จะมีส่วนที่เป็นพุทธ พราหมณ์ และไสยศาสตร์อยู่รวม ๆ คละกันไป

TAMBIAH เคยเสนอว่า เราควรจะแบ่งศาสนาออกเป็น (1) ศาสนาในอดีต ซึ่งรวมทั้งคัมภีร์คำสั่งสอนทางศาสนาในอดีต และการเปลี่ยนแปลงในสถาบันศาสนาที่เกิดขึ้น (2) ศาสนาปัจจุบัน ซึ่งรวมพฤติกรรมทางศาสนาที่มีอยู่ในปัจจุบัน และคัมภีร์คำสั่งสอนในอดีตที่ยังใช้อยู่ในปัจจุบัน สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่สำคัญ และแยกออกจากศาสนาในปัจจุบันไม่ได้

TAMBIAH เชื่อว่า ถ้าพิจารณาในแนวนั้น เราก็จะเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างระบบความเชื่อต่าง ๆ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์และพราหมณ์ การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และการเปลี่ยนแปลงทางศาสนาจะช่วยอธิบายถึงความผสมกลมกลืนกันทางศาสนาได้

A. THOMAS KIRSCH (1967) ทำการค้นคว้าวิจัยในหมู่บ้านหนองสูง ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และยอมรับการแบ่งลักษณะของความเชื่อออกเป็น พุทธศาสนา ไสยศาสตร์ และศาสนาพราหมณ์ โดยมองเห็นว่า พุทธศาสนาเป็นแกนกลางของระบบความเชื่อ ทั้งนี้เป็นเพราะกิจกรรมทางพุทธศาสนา มีวัดเป็นจุดศูนย์กลาง และมีพระภิกษุสงฆ์เป็นผู้ดำเนินกิจกรรมทางศาสนา กิจกรรมทางความเชื่ออื่นอาจจะเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยในวัด แต่ไม่ใช่แกนกลาง นอกจากนี้ KIRSCH ยังเน้นถึงข้อแตกต่างระหว่างกิจกรรมที่เกี่ยวกับความต้องการทางโลกและทางธรรม พิธีกรรมทางพุทธศาสนาเน้นกิจกรรมทางธรรม และชักชวนให้ประชาชนตัดกิเลส พิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์เน้นกิจกรรมทางโลก ซึ่งในบางขณะขัดต่อหลักในศาสนาพุทธ และมีที่เห็นชัดที่สุดคือ พิธีแต่งงาน ส่วนความเชื่อทางไสยศาสตร์นั้นตามความเห็นของ KIRSCH เห็นว่า มีอยู่ทั่วไปโดยไม่มีระบบที่เห็นได้ชัด ส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับผี และรวมอยู่กับพฤติกรรมทางพุทธศาสนาด้วย เห็นได้จากการที่พระสงฆ์บางรูปสามารถไล่ผีได้ ทำให้ KIRSCH มองว่า พุทธศาสนา และไสยศาสตร์อาจจะเป็นปฏิปักษ์ต่อกันได้ หรืออย่างน้อยคนก็รู้สึกวาระบบความเชื่อสองระบบนี้อยู่คนละข้าง

WILLIAM J. KLAUSNER (1961) ยอมรับว่า ข้อแตกต่างระหว่างระบบความเชื่อทางศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์ และไสยศาสตร์ โดยยกตัวอย่างจากภาคอีสานให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างระบบความเชื่อต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งที่ KLAUSNER ต้องการ จะชี้ให้เห็นมากที่สุดก็คือ ความแตกต่างระหว่างพุทธศาสนาตามคัมภีร์ ซึ่งเป็น "วัฒนธรรมหลัก" กับพุทธศาสนาชาวบ้าน หรือ "วัฒนธรรมชาวบ้าน" ทำให้เห็นถึงความผสมกันทางศาสนามากที่สุด การมองศาสนาในแง่สังคมวิทยาเป็นการมองถึง สาเหตุหรือที่มาของความเชื่อ รวมทั้งหน้าที่ของประโยชน์ของความเชื่อนั้น ๆ ด้วย ความถูกต้องในเนื้อหาไม่แตกต่างกันเท่าใด ตราบเท่าที่ความเข้าใจนั้น ๆ มีส่วนทำให้สังคมยังยืนอยู่ในลักษณะที่ผสมผสาน เข้ากันได้

พิธีกรรมมีความสำคัญเป็นที่ยอมรับกันว่ามีส่วนทำให้ประชาชนซึ่งอยู่ในท้องถิ่นเดียวกันมีความผูกพัน มีการประกอบพิธีกรรมร่วมกัน เช่น ในงานขึ้นบ้านใหม่ หรืองานฉลองเทศกาลต่าง ๆ เป็นการรวมญาติมิตร มีการสังสรรค์ และเลี้ยงฉลอง เป็นการสร้างความสามัคคีในท้องถิ่น

ROBERT TEXTOR (1960) ได้ศึกษาเกี่ยวกับระบบความเชื่อ และทำการค้นคว้าเกี่ยวกับลักษณะและชนิดของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอยู่ในหมู่บ้านบางชั้น โดยรวมพระพุทธรเจ้า เทวดาผี และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหมดที่เกี่ยวกับเครื่องรางของขลัง และทำบัญชีเอาไว้เพื่อวิเคราะห์ TEXTOR ได้เสนอผลของการวิเคราะห์ว่า ในสังคมชาวพุทธที่บางชั้นมีระบบความเชื่อที่สำคัญ 3 ระบบคือ

1. ระบบความเชื่อทางพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับศีลธรรม รวมความเชื่อเกี่ยวกับกฎแห่งกรรมด้วย
2. ระบบความเชื่อทางไสยศาสตร์ที่ไม่เกี่ยวกับศีลธรรม คือ การพยายามประกอบพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ เพื่อผลประโยชน์ส่วนบุคคล และเพื่อความต้องการทางโลก เช่น การประกอบพิธีกรรมเพื่อขอฝน หรือขอให้พืชผลที่เพาะปลูกได้เก็บเกี่ยวได้ผลดี เป็นต้น
3. ระบบความเชื่อทางโหราศาสตร์ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการทำนายอนาคต และไม่สัมพันธ์กับหลักศีลธรรม หรือการประกอบพิธีกรรมเพื่อประโยชน์ในภายหน้า

HOWARD KAUFMAN (1960) ได้พิจารณาพิธีกรรมทางศาสนาที่หมู่บ้านบางชวด และแบ่งพิธีกรรมออกเป็น 4 แบบคือ

1. พิธีกรรมทางพุทธศาสนา คือ การทำบุญที่วัด ซึ่งเกี่ยวข้องกับพระสงฆ์และพระพุทธรเจ้าโดยตรง
2. พิธีกรรมแบบพราหมณ์-พุทธ เช่น พิธีกรรมในประเพณีสงกรานต์ การสาดน้ำ ถือเป็นพิธีกรรมที่สืบเนื่องมาจากความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ ความเชื่อในพระยานาคีให้น้ำก็เป็นความเชื่อตามตำนานพราหมณ์ และการลอยกระทงเป็นพิธีซึ่งเกี่ยวข้องกับความเชื่อในศาสนาพราหมณ์
3. พิธีกรรมแบบพราหมณ์-ไสยศาสตร์ คือพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตคน เช่น การเกิด การโกนจุก การแต่งงาน การขึ้นบ้านใหม่ และการตาย ส่วนมากการประกอบพิธีกรรมมักทำกันที่บ้าน รวมถึงการบูชาพระภูมิเจ้าที่ด้วย
4. พิธีกรรมทางไสยศาสตร์ คือ พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการเช่นไหว้ผี และเจ้าพ่อเจ้าแม่ เช่น การเช่นไหว้ของชาวประมงในการออกทะเล หรือการเช่นไหว้ของชาวไร่ ชาวนา เพื่อให้พืชผลงอกงามดี เป็นต้น

KONARD KINGSHILL (1965) มองหมู่บ้านกุ่มแดงที่นับถือพุทธศาสนาว่า ศาสนาพุทธกับความเชื่อทางไสยศาสตร์ คือ สิ่งเดียวกัน ผู้วิจัยไม่เห็นด้วยเพราะศาสนาพุทธที่เข้ามาอยู่ในชมพูทวีป และในประเทศไทยนี้ได้รวมเอาไสยศาสตร์และศาสนาพราหมณ์เข้าไปไปด้วย ลักษณะของการรวมกันทางความเชื่อทางศาสนา ภาษาอังกฤษเรียกว่า SYNCRETISM และไม่ใช่เรื่องแปลกประหลาดอะไร มีอยู่ให้เห็นทั่วโลก การที่ชาวพุทธจะมีความเชื่อทางไสยศาสตร์ด้วย ก็เป็นผลของการเกิดวัฒนธรรมชาวบ้าน

FERNARDO M. BASABE (1967) ได้ทำการศึกษาทัศนคติของเด็กหนุ่มสาวญี่ปุ่นที่มีต่อศาสนา ตัวอย่างประชากร คือ นักศึกษาชั้นปีที่ 1 ในมหาวิทยาลัย 44 แห่ง จำนวน 6,180 คน เป็นนิสิตชาย 5,178 คน หญิง 1,002 คน ในจำนวนนี้มีนักศึกษาที่มีความเชื่อในศาสนาประมาณ 8% เท่านั้น ผลที่ได้โดยสรุป ก็คือ

1. นักศึกษาประมาณ 80% เห็นว่า ศาสนาเป็นสิ่งที่มนุษย์ได้สร้างขึ้น เพื่อสนองความต้องการทางใจ และให้เกิดความสุขบรรเทาทุกข์ ประมาณ 60% เห็นว่าศาสนาไม่จำเป็นสำหรับผู้ที่มีความเชื่อมั่นในตนเอง ศาสนาเหมาะสำหรับคนอ่อนแอ ไม่มีความทะเยอทะยาน และต้องการที่พึ่ง พวกนี้ไม่ได้มองศาสนาในแง่ของความจริง และในแง่ของสิ่งที่มีอยู่จริงประมาณ 55-65% ที่มองเห็นคุณค่าทางด้านจิตใจ และให้ความสุข ความมั่นใจในยามทุกข์ พวกที่ยอมรับศาสนา มองศาสนาในแง่สิ่งที่เข้าใจในระดับศีลธรรม จรรยา
2. นักศึกษาที่มีทัศนคติเห็นชอบกับศาสนามากเท่านักศึกษาชาย ประมาณ 10-15%
3. นักศึกษาที่ศึกษาทางมนุษยศาสตร์ มีทัศนคติที่เห็นชอบด้วยกับศาสนามากกว่าพวกเรียนทางวิทยาศาสตร์
4. เมื่อเปรียบเทียบทัศนคติต่อศาสนา โดยจำแนกตามกลุ่มอุดมคติของชีวิต แล้วมีผู้เห็นชอบด้วยกับศาสนา ดังนี้

- กลุ่มที่ทุ่มเทตนเองเพื่อประโยชน์สังคม	65%
- กลุ่มที่ดำรงชีวิตในศีลธรรม	51%
- กลุ่มที่แสวงหาตำแหน่งในสังคม ความร่ำรวยและชื่อเสียง	48%
- กลุ่มที่ชอบทำอะไรตามความชอบและความสนใจของตนเอง	44%
- กลุ่มที่ไม่มีเป้าหมายเฉพาะพยายามดำรงชีวิตสอดคล้องกับสิ่งแวดล้อม	32%

MAX WEBER (1930) ในหนังสือเรื่อง "จรรยาบรรณโปรเตสแตนท์และวิญญาณของลัทธิทุนนิยม (THE PROTESTANT ETHIC AND THE SPIRIT OF CAPITALISM)

การวิเคราะห์ศึกษาของเขานั้นพยายามมุ่งชี้ให้เห็นว่า คำสั่งสอนของศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนท์ เอื้ออำนวยอย่างมากในการทำให้เกิดลัทธิทุนนิยม (CAPITALISM)

คำว่า ลัทธิทุนนิยมของ แมกซ์ แวเบอร์ นั้น หมายถึง การแสวงหากำไรโดยไม่มีที่สิ้นสุดจากการลงทุน ในธุรกิจอย่างมีเหตุผล และลงทุนต่อเนื่องกันไปเรื่อย ๆ

การที่ศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนท์เอื้ออำนวยให้เกิดลัทธิทุนนิยมก็เนื่องจากว่าพวกโปรเตสแตนท์ถือว่า ภาระหน้าที่ของมนุษย์คือ การปฏิบัติภารกิจที่พระเจ้ามอบหมายให้สำเร็จและความเชื่อ หรือคำสั่งสอนของนิกายโปรเตสแตนท์ที่เอื้ออำนวยให้เกิดลัทธิทุนนิยมที่สำคัญ ได้แก่

- จงทำงานไปตามความปรารถนาของพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของ トラบเท่าที่ยังเป็นเวลา กลางวันอยู่ การอยู่ว่าง ๆ หรือการสนุกสนานรื่นเริงไม่ใช่การรับใช้พระเจ้า

- คนที่ไม่ทำงานไม่ควรจะบริโภคอาหาร

- การทำงานไม่ใช่สักแต่ว่าทำ แต่ต้องทำให้ดีและเลือกวิธีที่เหมาะสมที่สุด

- เมื่อมีโอกาสจะต้องพยายามฉวยโอกาสนั้น トラบเท่าที่ไม่ผิดกฎหมาย

- การกีฬาเล่นควรเล่นเพื่อพักผ่อน เพื่อให้ร่างกายมีประสิทธิภาพในการทำงานที่ดีขึ้น

- การเชื่อในเรื่องไสยศาสตร์ไม่ดี เพราะทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้จะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผล

- การแสวงหาความมั่งคั่งโดยการทำงาน ถือว่าเป็นการยอมรับพระเจ้าเป็นเจ้าของ แต่ความโลภโดยสันดาน หรือการแสวงหาทรัพย์สินโดยวิธีไม่สุจริตนั้นเป็นของชั่วร้าย

ทั้งหมดที่กล่าวมานี้คือ หลักของศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนท์ ในส่วนที่แมกซ์ แวเบอร์ คิดว่าเป็นส่วนสำคัญอย่างยิ่งของลัทธิทุนนิยม

LARRY ALLAN GARDNER (1960) ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง "CERTAIN RELIGIOUS ATTITUDES AND BELIEFS OF STUDENT IN A LUTHERAN COLLEGE WITH REFERENCE TO THEIR VALUE STRUCTURE AND PERSONAL VARIABLES" ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาทัศนคติ และความเชื่อที่มีต่อศาสนาว่าเป็นอย่างไร และเกี่ยวข้องกับตัวบุคคลอย่างไร ตลอดจนเปรียบเทียบทัศนคติความเชื่อ คุณค่าในด้านศาสนา ระหว่างนักศึกษาต่างมหาวิทยาลัย โดยได้ตั้งระดับความเชื่อมั่นไว้ 0.5 ผลการวิจัยปรากฏว่า

1. อาชีพของบิดา มารดา มีอิทธิพลต่อทัศนคติและความเชื่อมั่นในทางศาสนาของนักศึกษา
2. ส่วนใหญ่ของนักศึกษามองเห็นคุณค่าของศาสนา และมีทัศนคติที่ดีต่อศาสนา
3. ไม่มีความแตกต่างเป็นนัยสำคัญ ระหว่างนักศึกษาชาย-หญิง เกี่ยวกับทัศนคติที่ดีต่อศาสนา
4. นักศึกษาส่วนใหญ่ มีความเชื่อในศาสนา ในลักษณะที่เป็นมรดกตกทอดมา
5. ไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างความถนัดทางด้านวิชาการ และทัศนคติทางด้านศาสนาเลย

สมมุติฐานในการวิจัย

จากทฤษฎีและแนวคิดที่กล่าวมาตอนต้นนั้น พอจะสรุปนำมาตั้งเป็นสมมุติฐานในการวิจัยครั้งนี้ ได้ดังนี้คือ

1. นักศึกษาหญิง จะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางพุทธศาสนา มากกว่านักศึกษาเพศชาย

กล่าวคือ โดยเปรียบเทียบแล้ว นักศึกษาเพศหญิงจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมพุทธศาสนา มากกว่านักศึกษาเพศชาย เหตุที่เป็นเช่นนั้นเพราะ

ประการแรก เหตุผลทางวัฒนธรรม เนื่องจากคนไทยส่วนใหญ่โดยเฉพาะชาวไทยพุทธ จะยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงามอยู่เสมอ การปฏิบัติต่อชายและหญิงค่อนข้างจะแตกต่างกัน โดยเฉพาะผู้หญิงนั้น บิดามารดาค่อนข้างจะเข้ามามีอิทธิพลต่อการตัดสินใจด้านต่าง ๆ เช่น การประกอบอาชีพ การเรียน การดำเนินชีวิตทั่ว ๆ ไปของเด็กผู้หญิงเสมอ โดยพ่อแม่จะพยายามเข้ามามีส่วนกำหนดและตัดสินใจด้วยเสมอ เพื่อไม่ให้เกิดเรื่องเสื่อมเสียเกียรติและผู้หญิงจะถูกสั่งสอนอยู่เสมอ ให้อยู่ในกรอบของขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีเสมอ โดยกรอบของขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีนั้น ได้แก่ การประพฤติปฏิบัติตามแบบแผนที่แต่ละสังคมกำหนดอย่างหนึ่ง และอีกอย่างหนึ่งก็คือ การประพฤติปฏิบัติตามหลักคำสั่งสอนของศาสนา ซึ่งหากหญิงใดสามารถทำได้ดังนั้นก็ได้รับการยอมรับและยกย่องจากบุคคลทั่ว ๆ ไป

ประการที่สอง สืบเนื่องมาจากสภาวะทางชีวภาพและจิตใจของหญิงที่มีความอ่อนแอมากกว่าชาย ในการดำรงชีวิตและการแก้ปัญหาวิกฤติในชีวิตจึงต้องพึ่งพาสิ่งอื่น หรือคนอื่น

มากกว่าชาย สิ่งที่ยิ่งพียงอย่างหนึ่งก็คือศาสนา เพราะความเชื่อและหลักธรรมหลักปฏิบัติของพุทธศาสนาช่วยให้เขามีความรู้สึกมั่นคงและสบายใจขึ้น

ประการสุดท้าย จากกรอบแนวความคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของ นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527) ที่กล่าวว่า เงื่อนไขความสำเร็จของการมีส่วนร่วมนั้นขึ้นอยู่กับลักษณะทางประชากรของตัวประชาชน ซึ่งได้แก่ เพศ นั้นเอง

ผลการวิจัยหรืองานศึกษาที่สนับสนุนคำกล่าวข้างต้นมีหลายเรื่อง ได้แก่ งานของ สุดาวดี คุณวัฒน์ (2521) ซึ่งจากการศึกษาของเขาพบว่า เพศหญิงและเพศชายมีความแตกต่างในทัศนคติต่อพุทธศาสนา กล่าวคือ เพศหญิงมีทัศนคติเห็นชอบด้วยกับพุทธศาสนา มากกว่าเพศชาย ส่วนงานของสลิลลา วรรณัจฉริยา (2512) พบว่า เพศหญิงมีทัศนคติที่เห็นชอบด้วยกับศาสนามากกว่าเพศชาย และเมื่อเพศหญิงมีทัศนคติที่เห็นชอบด้วยกับศาสนามากกว่าเพศชายแล้ว เพศหญิงก็มักจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางศาสนามากกว่าเพศชาย ซึ่งสอดคล้องกับงานของ กฤษ สมบัติศิริ (2524) ซึ่งพบว่า บทบาททางศาสนาของสตรีส่วนใหญ่ออกมาในรูปของการบำเพ็ญตนเป็นศาสนิกชนที่เคร่งครัดต่อกฎเกณฑ์ของศาสนามากกว่าเพศชาย ซึ่งจะสังเกตได้ว่า ตามวัดวาอารามต่าง ๆ ในวันธรรมสวนะหรือวันสำคัญทางศาสนาจะพบอุบาสิกามากกว่าอุบาสิก

จากเหตุผลทางทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทำให้พอที่จะกล่าวได้ว่า เพศหญิงน่าจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมพุทธศาสนามากกว่าเพศชาย

2. นักศึกษาที่กำลังศึกษาอยู่ในชั้นปีที่สูงกว่า จะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางพุทธศาสนามากกว่านักศึกษาชั้นปีต้น

กล่าวคือ โดยเปรียบเทียบแล้ว นักศึกษาที่กำลังศึกษาอยู่ในชั้นปีที่สูงกว่า อันได้แก่นักศึกษาชั้นปีที่ 3 และนักศึกษาชั้นปีที่ 4 จะเข้าร่วมกิจกรรมในทางพุทธศาสนามากกว่านักศึกษากำลังศึกษาอยู่ในชั้นปีต้น ๆ อันได้แก่ นักศึกษาชั้นปีที่ 1 และนักศึกษาชั้นปีที่ 2 เหตุที่เป็นเช่นนี้ เพราะ

ประการแรก เหตุผลด้านลักษณะทางประชากร เนื่องจากนักศึกษาที่กำลังศึกษาอยู่ในชั้นปีต้น ๆ คือ ชั้นปีที่ 1 และชั้นปีที่ 2 นั้น ส่วนใหญ่จะอยู่ในวัยแรกรุ่น (อายุประมาณ 17-19) ซึ่งเป็นวัยที่มีแนวโน้มที่จะเลือกคบกับเพื่อนเพศเดียวกันมากกว่า และมีลักษณะเป็นหมู่คณะ มีความสนใจในเรื่องคล้าย ๆ กัน ส่วนวัยรุ่นที่กำลังศึกษาอยู่ในชั้นปีที่สูงกว่า คือ ชั้นปีที่ 3 และ

ชั้นปีที่ 4 ส่วนมากจะอยู่ในช่วงวัยรุ่นตอนปลาย (อายุประมาณ 20-33) ซึ่งเป็นวัยที่ทั้งร่างกายและจิตใจมีการพัฒนามาจนถึงขั้นสูงสุด การพัฒนาทางกายจะเริ่มคงที่ ในขณะที่การพัฒนาทางสติปัญญาจะดำเนินต่อไป โดยเฉพาะทางด้านปรัชญาชีวิต มักจะให้ความสนใจในเรื่องต่าง ๆ รวมทั้งเรื่องศาสนา และการไฝ่ฝันถึงอาชีพ และอนาคตของตนในวันข้างหน้า ทำให้นักศึกษาชั้นปีที่สูงมีความสนใจพุทธศาสนามากขึ้น เพราะศาสนาและกิจกรรมทางศาสนาจะทำหน้าที่ให้พลังใจแก่บุคคล

ประการที่สอง เหตุผลทางด้านสังคม เนื่องจากนักศึกษาที่ศึกษาอยู่ในระดับชั้นปีที่ 3 และระดับชั้นปีที่ 4 จะมีแนวโน้มที่จะคบเพื่อนต่างเพศมากขึ้น โดยเฉพาะนักศึกษาเพศชาย จะมีแนวโน้มคบเพื่อนนักศึกษาเพศหญิงมากขึ้น ซึ่งก็อาจจะถูกเพื่อนต่างเพศชักจูงให้เข้าสู่หรือเข้าร่วมกิจกรรมทางพุทธศาสนามากขึ้น ทั้งนี้ เพราะเพื่อนเพศหญิงจะมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางพุทธศาสนามากกว่าเพื่อนเพศชาย จากเหตุที่ได้กล่าวมาแล้วในสมมุติฐานที่ 1 ข้างต้น

ประการสุดท้าย จากกรอบแนวความคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของ นีรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527) ที่กล่าวว่า เงื่อนไขความสำเร็จของการมีส่วนร่วมนั้น ขึ้นอยู่กับลักษณะทางสังคมและประชากรของตัวประชาชน ซึ่งในที่นี้ก็คือ อายุ

งานศึกษาหรือผลการวิจัยที่สนับสนุนเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้น ได้แก่ งานของ

เอนก ทิพย์ลือชา (2526) ได้ทำการศึกษาเรื่อง "ความเห็นและบทบาทของผู้นำสมาคมทางพุทธศาสนา ในการปรับตัวของสมาชิกและประชาชนให้สอดคล้องกับความเป็นสมัยใหม่ของสังคมไทย"

ผลการวิจัยพบว่า อายุมีความสัมพันธ์กับการเป็นผู้นำสมาคมพุทธศาสนา กล่าวคือ ผู้นำสมาคมพุทธศาสนาจะมีอายุมากคือ ตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไปเป็นส่วนใหญ่ถึง 44.8%

จากเหตุผลทางทฤษฎีและรายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทำให้พอที่จะกล่าวได้ว่า นักศึกษาชั้นปีที่สูงกว่าน่าจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมพุทธศาสนามากกว่านักศึกษาชั้นปีต้น ๆ

3. นักศึกษาที่มีภูมิลำเนาเดิมอยู่ต่างจังหวัด จะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางพุทธศาสนามากกว่านักศึกษาที่มีภูมิลำเนาในกรุงเทพฯ

กล่าวคือ โดยเปรียบเทียบแล้ว นักศึกษาที่มีภูมิลำเนาเดิมอยู่ในเขตต่างจังหวัดจะเขามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางพุทธศาสนามากกว่านักศึกษาที่มีภูมิลำเนาในกรุงเทพฯ เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะ

ประการแรก เหตุผลทางด้านลักษณะของชุมชน เนื่องจากในเขตต่างจังหวัด จะมีลักษณะของชุมชนชนบท มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (HOMOGENEITY) ในด้านเชื้อชาติ ประเพณี ภูมิหลังทางวัฒนธรรม ทั้งนี้เพราะการอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานในระยะเริ่มแรกส่วนใหญ่ จะไปจากแหล่งเดียวกันหรือมีความเกี่ยวข้องกันทางสายโลหิต ผู้พบนยอมรับในขนบธรรมเนียม ประเพณีอันเดียวกัน ความสามัคคี รักหมู่คณะ และชาวชนบทบางพวกถึงกับชื่นชมกับวัฒนธรรม ของตนเองว่าเป็นวัฒนธรรมที่สูงกว่าวัฒนธรรมอื่น (ETHNOCENTRISM) ส่วนในกรุงเทพฯ มีความแตกต่างกันกับในเขตต่างจังหวัด กรุงเทพฯมีลักษณะของชุมชนเมือง มีความแตกต่างกันในด้านเชื้อ ชาติ ศาสนา ประเพณี ภูมิหลังทางวัฒนธรรม ทำให้เกิดปัญหาในการรวมกลุ่มกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในกิจกรรมทางศาสนา รวมทั้งวิถีชีวิตของคนในกรุงเทพฯนั้นจะต้องแข่งขันกัน ทั้งในแง่การ ประกอบอาชีพ และการดำรงชีวิต ทำให้ไม่มีเวลาพอที่จะสนใจเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมพุทธ ศาสนา จากลักษณะของชุมชนในเขตต่างจังหวัดที่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทำให้การรวมกลุ่ม ได้ง่ายกว่า รวมทั้งการที่คนในเขตต่างจังหวัดมีความรู้สึกชื่นชมกับวัฒนธรรมของตนเองซึ่งรวมทั้ง ศาสนาด้วย จึงน่าที่จะทำให้คนที่มิภูมิลำเนาในเขตต่างจังหวัด เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทาง พุทธศาสนามากกว่าคนที่มิภูมิลำเนาในเขตกรุงเทพฯ

ประการที่สอง เหตุผลทางด้านความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชน กล่าวคือ ในเขต จังหวัดนั้น จะมีลักษณะของสังคมชนบท วิถีชีวิตความเป็นอยู่จะแตกต่างอย่างมากกับกรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นสังคมเมือง วิถีชีวิตของคนในชนบทนั้นค่อนข้างจะมีความสัมพันธ์กับวัดมาก วัดนั้นจะทำ หน้าที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน แต่ละหมู่บ้านจะมีวัดประจำแต่ละหมู่บ้าน เป็นเครื่องมือรวมชุมชนให้ เป็นหน่วยเดียวกัน พระสงฆ์เป็นตัวแทนของศาสนา และกลายเป็นผู้นำทางจิตใจของประชาชน เป็นศูนย์รวมแห่งความเคารพ เชื่อถือ และความร่วมมือ บาบาทของวัดในชนบทไม่ได้หมายถึงการ ทำกิจกรรมทางศาสนาแต่เพียงอย่างเดียว แต่ยังเป็นสถานที่ที่ต้องแสดงบทบาททางโลกหรือกิจกรรม ที่ไม่เกี่ยวกับพุทธศาสนาด้วย เช่น เป็นสถานสงเคราะห์ผู้ยากไร้ เป็นสถานพยาบาล เป็นแหล่งจัด งานบันเทิงรื่นเริงของคนในหมู่บ้าน เป็นสถานศึกษา เป็นสถานที่จ้างข้าว เป็นที่จัดพิธีสมรสของคน ในหมู่บ้าน เป็นต้น ซึ่งแตกต่างจากกรุงเทพมหานครที่มีลักษณะสังคมเมือง ความสัมพันธ์ระหว่าง ประชาชนกับวัดมีค่อนข้างน้อย วัดจะทำหน้าที่หรือกิจกรรมในทางพุทธศาสนาแต่เพียงอย่างเดียว หน้าที่อื่นที่วัดในชนบททำนั้น วัดในกรุงเทพฯมักจะไม่ค่อยทำ ทั้งนี้อาจจะเนื่องจากว่า มีสถานที่อื่น เป็นที่นิยมมากกว่าวัด เช่น เมื่อไม่สบายก็จะไปโรงพยาบาล มีสถานที่จัดงานบันเทิงรื่นเริง เช่น โรงแรมหรือตามห้องอาหาร สถานศึกษาก็มีโรงเรียน

ความแตกต่างในบทบาทหน้าที่ของวัดในชนบทและในกรุงเทพ ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับคนในชุมชนแตกต่างกันด้วย โดยคนที่อาศัยอยู่ในเขตต่างจังหวัดจะมีความสัมพันธ์กับวัดมากกว่า ดังนั้นนักศึกษาที่มีภูมิลำเนาเดิมอยู่ในต่างจังหวัดน่าจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางศาสนา มากกว่านักศึกษาที่มีภูมิลำเนาเดิมในเขตกรุงเทพ ทั้งนี้เนื่องจากความเคยชินในวิถีชีวิตที่มีความสัมพันธ์กับวัดนั่นเอง

ประการสุดท้าย เหตุผลจากกรอบแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของ นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527) ที่กล่าวว่า เงื่อนไขความสำเร็จของการมีส่วนร่วมนั้น นอกจากจะขึ้นอยู่กับลักษณะทางสังคมและทางประชากรของตัวประชาชนแล้ว ยังขึ้นอยู่กับลักษณะชุมชนอีกด้วย ซึ่งในที่นี้คือ ลักษณะสังคมเมือง อันได้แก่ กรุงเทพมหานคร และลักษณะสังคมชนบท อันได้แก่ เขตต่างจังหวัด

งานศึกษาหรือผลการวิจัยที่สนับสนุนเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้น ได้แก่ งานของ อานนท์ อาภาภิรมย์ (2517) ได้กล่าวว่า พุทธศาสนามีบทบาทสำคัญต่อสังคมชนบทไทยเป็นอย่างยิ่ง และสถาบันทางพุทธศาสนา ก็คือ วัด วัดเป็นสถาบันที่สำคัญของหมู่บ้าน วัดเป็นศูนย์รวมของชาวชนบท และพระสงฆ์ในวัดมีความเกี่ยวข้องกับชีวิตของชาวบ้านตั้งแต่เกิดจนตายเลยทีเดียว ชาวชนบทกับวัดจึงมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด

จากเหตุผลและงานวิจัยที่กล่าวมาข้างต้น พอที่จะกล่าวได้ว่า นักศึกษาที่มีภูมิลำเนาเดิมอยู่ในต่างจังหวัด น่าจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางศาสนา มากกว่านักศึกษาที่มีภูมิลำเนาในเขตกรุงเทพ

4. นักศึกษาที่มีฐานะทางเศรษฐกิจต่ำ จะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางศาสนา มากกว่านักศึกษาที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสูง

กล่าวคือ โดยเปรียบเทียบแล้วนักศึกษาที่มีฐานะทางเศรษฐกิจต่ำจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางศาสนา มากกว่านักศึกษาที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสูง เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะ

ประการแรก เหตุผลทางด้านสภาพจิตใจ เนื่องจากนักศึกษาที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสูงนั้น จะมีความรู้สึกมั่นคงในชีวิตมากกว่านักศึกษาที่มีฐานะทางเศรษฐกิจต่ำ เนื่องจากสามารถที่จะสนองความต้องการต่าง ๆ ได้มากกว่า ไม่มีความรู้สึกขัดสนหรือเคັงคว้างในชีวิต และเป็นที่ยอมรับของคนในสังคมมากกว่า ได้รับเกียรติในสังคมมากกว่า จึงมีความคิดว่า ไม่มีสิ่งใดที่จะสำคัญต่อชีวิตของตนอีกแล้ว นอกจากเงิน

ส่วนนักศึกษาที่มีฐานะทางเศรษฐกิจต่ำนั้น จะมีความรู้สึกตรงกันข้ามกับนักศึกษาที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสูง กล่าวคือ จะรู้สึกไม่มั่นคงในชีวิตมีภาระต่าง ๆ มากมาย มีความรู้สึกคับข้องใจ จนบางครั้งเกิดปัญหามากมายขึ้นในชีวิตจนไม่สามารถแก้ไขได้ อาจจะทำให้คิดมากจนเสียสติหรือถึงขั้นฆ่าตัวตายได้ ดังจะเห็นได้จากข่าวทางสื่อมวลชนต่าง ๆ ว่าคนที่ฐานะทางเศรษฐกิจต่ำหรือเรียกง่าย ๆ ว่าคนจนนั้น มักจะฆ่าตัวตายเพื่อหนีปัญหาทางเศรษฐกิจมากกว่าคนที่ฐานะทางเศรษฐกิจสูงกว่า จากเหตุผลประการแรกนี้น่าจะส่งให้ผู้ที่ฐานะทางเศรษฐกิจต่ำ เข้ามามีส่วนเข้าร่วมในกิจกรรมทางพุทธศาสนา มากกว่าผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสูง ทั้งนี้ เนื่องจากพุทธศาสนาและพิธีกรรมทางศาสนาจะทำหน้าที่ให้พลังใจแก่บุคคล หรือปัจเจกบุคคล (1925) ในกรณีที่เกิดวิกฤตการณ์ขึ้นในชีวิต ทำให้เกิดพลังใจและสิ่งยึดเหนี่ยวในการดำเนินชีวิตต่อไป

ประการที่สอง เหตุผลจากกรอบแนวคิดเกี่ยวกับการที่มีส่วนร่วมของ นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527) ที่กล่าวว่า เงื่อนไขความสำเร็จของการมีส่วนร่วมนั้นขึ้นอยู่กับลักษณะทางสังคม และลักษณะทางประชากรของตัวประชาชน ซึ่งในที่นี้ก็คือ ฐานะทางเศรษฐกิจ

จากเหตุผลทั้ง 2 ประการที่กล่าวมาข้างต้นทำให้พอที่จะกล่าวได้ว่า นักศึกษาที่มีฐานะทางเศรษฐกิจต่ำ น่าจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมพุทธศาสนา มากกว่านักศึกษาที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสูง ซึ่งนอกจากเหตุผลทั้ง 2 ประการข้างต้นที่ได้กล่าวมาเพื่อสนับสนุนสมมุติฐานแล้วยังมีงานศึกษาหรือผลการวิจัยที่สนับสนุนเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้น ได้แก่ งานของ

รุ่งทิพย์ ศิริปิน (2531) ซึ่งจากการศึกษาของเขาพบว่า ฐานะทางเศรษฐกิจมีความสัมพันธ์ต่อการเข้าไปมีส่วนร่วมอย่างมากในกิจกรรมพุทธศาสนา กล่าวคือ กลุ่มนักศึกษาที่มาจากชนชั้นกลาง มีแนวโน้มที่จะมีส่วนร่วมในกิจกรรมพุทธศาสนา มากกว่ากลุ่มที่มาจากชนชั้นอื่น

จากเหตุผลทางทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทำให้พอที่จะกล่าวได้ว่า นักศึกษาที่มีฐานะทางเศรษฐกิจต่ำน่าจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมพุทธศาสนา มากกว่านักศึกษาที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสูง

5. นักศึกษาที่มีบิดาหรือมารดาประกอบอาชีพทางเกษตรกรรมจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางพุทธศาสนา มากกว่านักศึกษาที่มีบิดาหรือมารดาประกอบอาชีพอื่นที่ไม่ใช่เกษตรกรรม

กล่าวคือ โดยเปรียบเทียบแล้วนักศึกษาที่มีบิดาหรือมารดาประกอบอาชีพทางเกษตรกรรม จะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางพุทธศาสนา มากกว่านักศึกษาที่บิดาหรือมารดาประกอบอาชีพอื่นที่ไม่ใช่เกษตรกรรม เช่น รับราชการ รัฐวิสาหกิจ ทำงานบริษัทเอกชน เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะ

ประการแรก เหตุผลทางด้านความเชื่อในการประกอบอาชีพนั้น กล่าวคือ สังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรมมาช้านานแล้ว และการประกอบอาชีพทางเกษตรกรรมก็เป็นอาชีพหลักเป็นอาชีพดั้งเดิมของคนไทยมาช้านานแล้วตั้งแต่อดีต และปลูกฝังกันต่อ ๆ มา การที่คนไทยประกอบอาชีพทางเกษตรกรรมมาช้านาน และเป็นการทำเกษตรกรรมที่พึ่งพาธรรมชาติมาโดยตลอดนั้น เมื่อเกิดปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทางธรรมชาติ เช่น น้ำท่วม เกิดพายุ ฝนแล้ง ที่ก่อให้เกิดความเสียหายให้แก่ผลผลิตของตน จึงต้องมีการป้องกันภัยธรรมชาติต่าง ๆ เหล่านั้นด้วยการทำความเคารพ หรือบูชาสิ่งต่าง ๆ ที่ตนเชื่อว่า เป็นสาเหตุของความเสียหายดังกล่าว เช่น การทำพิธีขอฝน การแห่นางแมว เป็นต้น

ส่วนอาชีพอื่น ๆ เช่น รับราชการหรือรัฐวิสาหกิจนั้นทำงานโดยไม่ต้องพึ่งพาศาสนาและสภาวะแวดล้อม แต่ทำงานตามที่ได้รับมอบหมายเป็นหลัก และงานที่ทำส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับความรู้ความเชื่อที่ไม่สามารถพิสูจน์ให้เห็นจริงได้ ทำให้บุคคลเหล่านี้ไม่มีความเชื่อถือ และสนใจที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางพุทธศาสนา

ประการที่สอง ในเรื่องของระยะเวลาการทำงาน กล่าวคือ ผู้ที่ประกอบอาชีพทางการเกษตรกรรมนั้น สภาพการทำงานต้องอาศัยฤดูกาลตามธรรมชาติ ไม่ได้ทำงานตลอดทั้งปี ทำให้มีเวลาว่างจากการทำงานมาก ทำให้สามารถปลีกตัวไปทำกิจกรรมอื่นได้สะดวก

ส่วนที่ผู้ประกอบอาชีพอื่นที่ไม่ใช่เกษตรกรรม เช่น รับราชการหรือรัฐวิสาหกิจนั้น จะมีระยะเวลาการทำงานที่ถูกกำหนดตายตัวและจะต้องทำงานอย่างต่อเนื่องตลอดทั้งปี รวมทั้งจะต้องเฝ้าระวังกันมาทำต่อที่บ้านหลังจากเลิกจากที่ทำงานแล้วด้วย ทำให้เป็นการยากที่จะปลีกตัวไปทำธุระอย่างอื่นได้ง่าย ๆ นัก รวมทั้งกิจกรรมทางศาสนาด้วย ทำให้คนเหล่านี้มีโอกาสดำเนินการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางศาสนาน้อยกว่าผู้ที่ประกอบอาชีพทางเกษตรกรรม

ประการสุดท้าย จากกรอบแนวความคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของ นิรันดร์ จงวุฒิวาศย์ (2527) ที่กล่าวว่า เงื่อนไขความสำเร็จของการมีส่วนร่วมนั้น นอกจากขึ้นอยู่กับลักษณะทางสังคมและประชากรของตัวประชาชนแล้ว ยังขึ้นอยู่กับเวลาที่ประชาชนจะต้องมีเวลาที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมนั้นด้วย

ผลการวิจัยหรืองานศึกษาที่สนับสนุนการกล่าวอ้างดังกล่าวข้างต้น ได้แก่ งานของ อานนท์ อาภาภิรมย์ (2517) ได้กล่าวว่า สภาพงานเกษตรกรรมซึ่งต้องอาศัยฤดูกาลตามธรรมชาติ ทำให้ชาวบ้านชนบทมีเวลาทำงานตลอดทั้งปี โดยปกติเฉลี่ยแล้วชาวชนบททำงานปีละประมาณ 120-140 วัน เวลาที่เว้นว่างจากการทำงานก็ไปรวมกลุ่มกันที่วัด เช่น

เป็นกรรมการวัดหรือร่วมกันปรึกษาหารือจัดงานฉลองประจำปีของวัด บอกรุณฺเฑียร หรือช่วยซ่อมแซมหลังคาโบสถ์ หลังคาโรงเรียนประชาบาลในบริเวณวัด และซ่อมแซมฌาปนสถาน เพราะชาวนบพ เชื่อว่าการทำบุญและการประกอบกรกุศลจะ ได้บุญแรง

ส่วนตัวนักศึกษาที่มีพื้นฐานมาจากครอบครัวที่บิดาหรือมารดาประกอบอาชีพเกษตรกรรม ก็ย่อมจะได้รับการปลูกฝังความเชื่อ และความเคยชินกับวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรม และน่าจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางพุทธศาสนา มากกว่านักศึกษาที่บิดาหรือมารดาที่ประกอบอาชีพอื่นที่ไม่ใช่เกษตรกรรม

6. นักศึกษาที่บิดาหรือมารดา มีระดับการศึกษาต่ำ จะ เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมพุทธศาสนา มากกว่านักศึกษาที่มีบิดาหรือมารดา มีระดับการศึกษาสูง

กล่าวคือ โดยเปรียบเทียบแล้ว นักศึกษาที่มีบิดาหรือมารดา มีระดับการศึกษาต่ำกว่าระดับอุดมศึกษา และ ไม่ได้รับการศึกษา จะ เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางพุทธศาสนา มากกว่านักศึกษาที่มีบิดาหรือมารดาที่มีการศึกษาสูง คือตั้งแต่ระดับอุดมศึกษาขึ้นไป เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะ

ประการแรก เหตุผลจากกรอบแนวความคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของ นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527) ที่กล่าวว่า เจือปนความสำเร็จของการมีส่วนร่วม นั้นขึ้นอยู่กับลักษณะทางสังคมและทางประชากรของตัวประชาชน ซึ่งในที่นี้ก็คือ ระดับการศึกษา

ประการที่สอง เนื่องจากการศึกษานั้น ก่อนข้างจะมีอิทธิพลต่อความคิด และพฤติกรรมของมนุษย์ โดยที่คนที่มีระดับการศึกษาสูงนั้น มักจะผ่านการศึกษาในระดับอุดมศึกษา ซึ่งเป็นความรู้ที่ได้มาจากวิทยาการสมัยใหม่ของตะวันตก โดยการศึกษาหรือความเชื่อส่วนใหญ่ยึดถือหลักเหตุผลที่อิงกับหลักฐานเชิงประจักษ์มากกว่า ซึ่งแตกต่างจากคนที่ไม่มีความรู้หรือไม่ได้รับการศึกษาหรือความรู้ต่ำที่ยังมีความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งไม่สามารถอธิบายได้ด้วยหลักฐานทางวิทยาศาสตร์ ดังนั้น คนที่มีความรู้สูงอาจจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางศาสนาน้อยกว่าคนที่มีความรู้ต่ำ เนื่องจากหลักการทางศาสนาบางอย่างไม่สามารถอธิบายด้วยหลักการ และเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ได้ ทำให้คนที่มีระดับการศึกษาสูง ไม่เชื่อถือจึงไม่สนใจในการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางพุทธศาสนา ซึ่งหากนักศึกษามีพื้นฐานมาจากครอบครัวที่บิดาหรือมารดา มีระดับการศึกษาต่ำ ทั้งนี้เพราะพ่อแม่เป็นผู้ที่มีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อการปลูกฝังความคิดทัศนคติต่อบุตรหลาน เพราะพ่อแม่เป็นบุคคลที่ใกล้ชิดด้วยมากที่สุด (สมพร เทพสิทธิ์า 2513)

จากเหตุผลทั้ง 2 ประการที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้พอที่จะกล่าวได้ว่า นักศึกษาที่บิดาหรือมารดามีระดับการศึกษาต่ำจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมพุทธศาสนา มากกว่านักศึกษาที่มีบิดาหรือมารดามีระดับการศึกษาสูง

นอกจากเหตุผลดังกล่าวแล้ว ยังมีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ชี้ให้เห็นว่าภูมิหลังทางสังคมของครอบครัวมีอิทธิพลต่อการเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมในพุทธศาสนา ได้แก่ งานของ

รุ่งทิพย์ ศิริปิ่น (2531) ซึ่งจากการศึกษาของเขาพบว่า ปัจจัยด้านด้านภูมิหลังทางสังคม อันได้แก่ อาชีพของครอบครัว การศึกษาของบิดามารดา ฐานะทางชนชั้น เชื้อสาย มีอิทธิพลต่อการเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชมรมพุทธศาสตร์

ดารารัตน์ เชื้อมชิต (2515) ได้ทำการศึกษาเรื่อง "สัมพันธภาพระหว่างความรู้ ความเชื่อและการปฏิบัติตามพระพุทธรศาสนาของคนไทยบางกลุ่ม" ซึ่งจากการศึกษาของเขา เขาได้แบ่งระดับการศึกษาของพุทธศาสนิกชนออกเป็น 3 ระดับ คือ 1. ระดับการศึกษาต่ำ คือต่ำกว่ามัธยมปีที่ 3 2. ระดับการศึกษานกลาง คือ ระหว่างชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ก่อนถึงอนุปริญญา 3. ระดับการศึกษาสูง คือ ตั้งแต่อนุปริญญาขึ้นไป ผลการวิจัยสรุปได้ว่า ผู้ที่มีระดับการศึกษาสูงขึ้นมีความรู้ความเข้าใจพุทธศาสนาสูงขึ้น แต่ไม่ได้มีความเชื่อและการปฏิบัติตามหลักธรรมในพุทธศาสนาสูงขึ้น

จากเหตุผลทางทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทำให้พอที่จะกล่าวได้ว่า นักศึกษาที่มีบิดาหรือมารดาที่มีระดับการศึกษาต่ำจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมพุทธศาสนา มากกว่านักศึกษาที่มีบิดาหรือมารดาที่มีระดับการศึกษาสูง

